

18. századi tudós-világ I.

Perliczi János Dániel (1705–1778)

SZELESTEI N. LÁSZLÓ

BEVEZETÉS

Orvosi rend a 18. századi Magyarországon

Az 1711-ben megkötött szatmári béke Magyarországon már évszázadok óta tartó hadakozásoknak vetett véget. A békés időszak a kulturális élet számára is új lehetőségeket teremtett. Fokozott erővel folytathattak olyan már régebben megindult munkálatok, mint pl. a magyar múlt feltárása. Ennek egyik erőteljes iránya a jezsuiták által kezdeményezett történetírás.¹ Egész kulturális életünk alakulását döntően befolyásoló, másik jelentős ága az ún. „hon- és államismereti mozgalom”.² Képviselőinek többsége a Felvidékről származó, német egyetemeken végzett evangélikus lelkész vagy orvos. Ők különösen az ország sajátosságainak, természeti viszonyainak leírását tartották fontosnak, ami magában foglalta a múlt leírását is. Ez a feltérképezés, a tapasztalati megismerés a haza tudósainak összefogását kívánta volna. A 30-as évektől egymást érték a nagyszabású tervek, az élen BÉL Mátyás és FISCHER Dániel kezdeményezéseivel.³ A katolikus-protestáns tudományos összefogás ebben az időben — egészen a 60-as évekig — még csak egyes személyek jó kapcsolataira korlátozódott.⁴ BÉL Mátyás és tanítványai különösen fontosnak tartották CZVITTINGER Dávid *Specimen Hungariae literatae* c. művének⁵ kiegészítését és folytatását, a historia

1. TARNAI Andor: *A jezsuita történelem-iskola. A magyar irodalom története II. A magyar irodalom 1600-tól 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 559–561.
2. TARNAI Andor: *Hon- és államismereti irodalom.* Uo. 465–471.
3. DONÁTH Regina: *A Magyar Tudományos Akadémia első tervezete 1735-ben. = Magyar Tudomány, 1965, 373–377.,* WELLMANN Imre: *Bél Mátyás és a Magyar Tudós Társaság terve 1735-ben.* Uo. 738–741. — TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. = Magyar Könyvszemle, 1956, 32–49.*
4. A magánlevelezések tanúsága szerint a század 60-as éveiben e kapcsolatok már nem egyedi esetek.
5. CZVITTINGER, David: *Specimen Hungariae literatae.* Francofurti et Lipsiae 1711.

litteraria Hungarica-val való foglalkozást.⁶ Ez részben egybeesett a „protestánsok emlékezeté”-nek megírásával.

A vármegyei és városi főorvosok többsége nagy hivatástudattal munkálkodott orvosi teendőinek ellátása mellett a hazai viszonyok feltérképezésében is. Elsősorban a jellegzetesen magyar betegségek leírásával és gyógyításával, azaz a nemzeti orvostudomány kidolgozásával és a természettudományokkal foglalkoztak (kémia, matematika stb). Sajátos orvosi értelmiségi rendet alkottak a protestáns orvosdoktorok. Mivel a Habsburg birodalomban protestánsoknak szinte lehetetlen volt doktorátust szerezni, a hagyományok mellett a kényszer is a nem Habsburg ellenőrzésű német egyetemekre vitte fiataljaikat.⁷ A 18. század elején fontos szerepe lett pl. Hallénak, az ottani akadémia az egyik legkeresettebb iskolává vált a Hungarustudatú felvidéki evangélikusok szemében. Jéna és Wittenberg továbbra is jelentős maradt. Az itt végzett orvosok nagyon fontos szerepet játszottak a magyar nyelvű felvilágosító irodalom művelésében, a nemzeti öntudat kialakulásában. Tudományos munkásságuk szintén jelentős, sokukat külföldi tudós társaságok is tagjaikká választották.⁸ Ők aztán különösen világosan látták, hogy sajátos tudományos feladatuk megvalósításához itthon nélkülözik a folyóiratokat és az országban szétszórta élő tudósokat összefogó társaságot, de főleg a művelt közönséget vagy legalább a gazdag pártfogókat. A hiányosságok pótlására tett erőfeszítéseiket a katolikus Habsburg-udvar nem méltányolta kellően, még a század közepe után sem. Pedig a „dulcis sola Patriá”-ért való munkának, az itthoni körülmények jobbításának szentelték tehetségüket, arra tették rá életüket.

Ennek az orvosi rendnek jellemző képviselője PERLICZI János Dániel.⁹

Az eddigi szakirodalom — és az új források

PERLICZI János Dániel életével és működésével már kortársai is foglalkoztak. Életrajzát leírta WESZPRÉMI István¹⁰, HORÁNYI Elek¹¹, Johann Samuel

6. Maga BÉL Mátyás is adott ki egy nyelv- és irodalomtörténeti tervezetet (*Institutio ad symbola conferenda, dum historiae linguae Hungaricae libros duos... edere parat*. Berlin 1713). CZVITTINGER műve még HORÁNYI Eleknel is (levelei alapján) megszabta a feladatot: kiegészíteni és folytatni a Speciment.
7. Vö. W. KAISER — W. PIECHOCKI: *Hallský pietismus a Academia Naturae Curiosorum ako inšpiracné ohniská pre slovenský žibot v 18. storiči*. Z dejin vied a techniky na Slovensku VI. Bratislava 1972. 221 — 237.
8. Pl. az Academia Leopoldina-nak a 18. században 29 magyarországi tagja volt. DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Academia Leopoldina a jej vplyv na vývoj medicíny a prírodných vied na Slovensku do konca 18. storičia*. Z dejin vied a techniky na Slovensku VII. Bratislava 1974. 125 — 168.
9. A szakirodalomban nem egységes a név írása. Előforduló névalakok: Perlici, Perliczi, Perlitzi, Perliczy, Perlitzy. Mi azért döntöttünk a Perliczi-változat mellett, mert PERLICZI János Dániel általunk ismert sajátkezű leveleiben és felterjesztéseiben ezt a változatot használta.
10. WESZPRÉMI, Stephanus: *Succinta Medicorum Hungariae et Transsylvaniae Biographia*. Centuria prima. Lipsiae 1774, n. 65.
11. HORÁNYI, Alexius: *Memoria Hungarorum et Provincialium scriptis editis notorum III*. Posonii 1777, 63 — 68. A művek leírásában HORÁNYI WESZPRÉMIN kívül más forrást is használt.

KLEIN¹², majd Jakob MELZER¹³. A WESZPRÉMIT követő leírásokhoz 1852-ben fontos kiegészítést közölt Franciscus Xav. LINZBAUER: az 1751-ben a királynőhöz benyújtott PERLICZI-féle tervezetet, melyben a szerző egy orvosi főiskola felállítását javasolta. Ugyanakkor támogatást kért törvényszéki orvostanának megírásához.¹⁴ A századfordulón közölték az 1773-ban PERLICZI által előterjesztett, s megyei satummá emelt *Idea seu projectum regulamenti medicinalis*-t.¹⁵ HERCZEG Árpád 1930-ban az *Orvosi Hetilap*ban jelentette meg levéltári kutatásai alapján írt értékes cikkét.¹⁶ Érdekes és tanulságos Conrad GRAU 1966-ban megjelent munkája, mely PERLICZINEK a Berliini Tudós Társasággal való kapcsolatával foglalkozik, két PERLICZI-újítást is ismertetvén.¹⁷ Orvosi főiskolatervét többször közölték, magyar fordításban is megjelent.¹⁸ MAGYARY KOSSA Gyula az 1738-ból származó, gróf TELEKIÉHEZ, annak a feleségének lebetegedése alkalmából írt Pro memoria-t tette közzé.¹⁹ Halálának 200. évfordulójára DUKA ZÓLYOMI Norbert írt méltató cikket az *Orvosi Hetilap*ban.²⁰

V. WINDISCH ÉVA²¹ és TARNAI Andor²² már régebben felhívta az orvostörténettel, ill. az irodalom- és tudománytörténettel foglalkozók figyelmét az Országos Széchényi Könyvtár kéziratárában található, WESZPRÉMI

12. KLEIN, Johann Samuel: *Nachrichten von den Lebensumständen und Schriften evangelischer Prediger in allein Gemeinen des Königreichs Ungarn* II. Leipzig und Ofen 1789, 381—390. Elias PERLICZIUS életrajzában.
13. MELZER, Jakob: *Biographien berühmter Zipser*. Kaschau und Leipzig 1833, 91—95.
14. LINZBAUER, Franciscus Xav.: *Codex sanitario-medicinalis Hungariae* II. Budae 1852, 270—277. Eredetije az Országos Levéltárban: Conc. exped. 1751. december, 15. szám.
15. KOLOSVÁRI Sándor—ÓVARI Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye*. IV. kötet első fele. A dunáninneni törvényhatóságok jogszabályai. Budapest 1896. 762—763.
16. HERCZEG Árpád: *A Pázmány Péter Tudományegyetem orvosi fakultásának 1751-ből való tervezete (Perliczi János Dániel, a hazai orvostudomány kezdeményezőjének élete és működése)*. — *Orvosi Hetilap*, 1930, 151—155.
17. GRAU, Conrad: *Johann Daniel Perliczius und die Berliner Societät der Wissenschaften*. Z dejin vied a techniky na Slovensku IV. Bratislava 1966, 223—232. A cikkre DUKA ZÓLYOMI Norbert hívta fel a figyelmemet, akinek ezúton mondok köszönetet.
18. LINZBAUER közlése (l. a 14. sz. jegyzetben) alapján: M. BOKESOVÁ-UHEROVÁ és J. ŠIMONČIČ dokumentum-összeállításában, *Z dejin vied a techniky na Slovensku* VI. Bratislava 1972, 337—343. — Magyar fordítása: ANTALL József—R. HARKÓ Viola—VIDA Tivadar: *Perliczi tervezete orvosi és sebészeti főiskola létesítésére*. = *Orvostörténeti Közlemények*, 51—53. Budapest 1969, 261—271.
19. MAGYARY KOSSA Gyula: *Magyar orvosi emlékek I.* Budapest 1929, 342—345. Eredetije a Magyar Tudományos Akadémia Kéziratárában, Ivrét 3. szám.
20. DUKA ZÓLYOMI Norbert: *Perliczy János Dániel*. = *Orvosi Hetilap*, 1978, 852—854.
21. V. WINDISCH ÉVA: *A magyar tudománytörténet forrásaiból*. (A természettudományok, technika és az orvostudomány történetére vonatkozó kéziratok források az Országos Széchényi Könyvtár Kéziratárában.) = *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1963—1964. Budapest 1966, 155—176. Az idézett hely: 170. l.
22. TARNAI Andor: *Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István*. Budapest 1958. Könyvismertetés. = *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1959, 547—549.

Istvánhoz írt leveleskötetekre.²³ Ám — a magyar orvostörténet megalapítójáról van szó! — azóta sem történt meg e nagyon fontos dokumentumok kiadása vagy elemző feldolgozása.²⁴ A WESZPRÉMIhez írt levelek közt több levéllel is szerepel PERLICZI János Dániel.²⁵ E levelek alapján írta meg WESZPRÉMI *Első Centuriájában* PERLICZI életét, és sorolta fel annak műveit. PERLICZI azonban később is levelezett WESZPRÉMIVEL, értékes adatokat közölvén önmagáról, sőt a WESZPRÉMI által írt hibás adatokat kijavította és fontos hiányokra hívta fel annak figyelmét. A javításokat, ill. kiegészítéseket WESZPRÉMI nem tette közzé. Mi most elsősorban ezekre az első kézből származó, forrásértékű közlésekre támaszkodunk cikkünk megírásakor.

A levelek alapján több PERLICZI által WESZPRÉMIVEL küldött, bejegyzésekkel ellátott nyomtatványra sikerült ráakadnunk.²⁶ Ezek közt szerepel pl. egy PERLICZI ifjúkorát németül megverselő nyomtatvány, amelyet Johann Georg SCHÖNE, PERLICZI „pajtása és patiente” jelentetett meg 1729-ben.²⁷ A nyomtatvány végére PERLICZI feljegyezte 1744-ig fontosabb életrajzi adatait. Ugyancsak a levelek vezettek el bennünket néhány, tudományos folyóiratban megjelent ismeretlen PERLICZI-cikkhez.²⁸ További fontos adatokat találtunk más 18. századi tudós levelekben is, így pl. CZIRBESZ Jónás András PERLICZI halála után tudósítja WESZPRÉMIT PERLICZI kéziratának sorsáról.²⁹

23. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I—II. (A továbbiakban: Quart. Lat. 1980/I—II.)
24. 1978-ban az Orvostörténeti Társaságban tartott előadásom (PERLICZI János Dániel és WESZPRÉMI István kapcsolata) után felmerült a kiadás gondolata, de az illetékesek a nagy terjedelemre való tekintettel nem javasolták a szövegkiadást.
25. Felsorolásukat I. cikkünk végén, 40. sz.
26. Pl. a debreceni Református Kollégium Könyvtárában I 2317 jelzet alatti kolligátumban szereplőkre, amelyek közül néhányat alább még idézünk.
27. SCHÖNE, Johann Georg: *Die mit Ehre und Ruhm Geörönte Bemühungen wolte, als der . . . Herr Johann Daniel Perlicius, philosophiae und medicinae Doctor, wie auch der königl. Preussischen Societüt der Wissenschaften würdiges Mitglied, nach glücklich vollendeter Reise durch Deutschland, Holland, Brabant und Frankreich die Retour nacher Ungarn antrat, zur schuldigsten Danckbarkeit vor ehemaligen erwiesenen medicinischen Fleiss und genossene Freundschaft mit diesen wenigen Zeilen aus dessen wohlgeführten Leben vorstellen . . .* Brieg (1729), Tramp. 81. — 4°. Debreceni Református Kollégium Könyvtára, I 2317 (11). Az évszámot PERLICZI írta rá a nyomtatványra. Ez az a nyomtatvány, amely PERLICZIT a Berliini Tudós Társaság tagjaként említi címében, holott még ebben az időben nem volt az. Vö. Conrad GRAU cikkében a társasági ülésen mondottakkal.
28. L. cikkünk végén, 37—38. sz.
29. Quart. Lat. 1980/I. 23v.

GYERMEK- ÉS IFJÚKOR

Itthon

PERLICZI János Dániel 1705. október 29-én született Késmárkon. Atyja PERLICZI Illés késmárki evangélikus első pap (pastor primarius), akinek a tanulmányairól a Késmárk-elővárosi evangélikus imaházban ez olvasható:

... quem Puchouia genuit, Breslau nutriuit,
Iena triennio litteris solidioribus exornauit,
Lipsia postremum expoliuit...³⁰

Anyja a boroszlói Anna Barbara BÜSCHELIA.³¹ Atyja, sőt Boroszlóból származó nagyapja is tudatosan vállalta az édes haza szolgálatát. A fiút gondos nevelésben részesítették. 13 éves korában atyja Miskolcra küldte, hogy a magyar nyelvet jól megtanulja.³² 1720-tól két és negyed évig Eperjesen tanult.³³ A medicina még nem szerepelt tanulmányai közt. Ebből az időből öt ifjúkori művének a címét ismerjük.³⁴

A következő állomás Pozsony, az országgyűlési ügyek megismerése.³⁵ Közben a helybeli híres líceumot látogatta. Jó kapcsolata lehetett BÉL Mátyással, vele majd egy évtized múlva a magyar tudós társaság ügyében levelez ifjú tanítványa. Komoly pozsonyi tanulmányainak bizonyítéka az itt kidolgozott *Exercitatio privata de bibliothecis peregrinantium*.³⁶

Semmi adatot sem találtunk arra, hogy későbbi apósánál, MOLLER Ottó Károlynál tanult volna. HERCZEG Árpád szerint első orvosi kiképzését Besztercebányán nyerte.³⁷ Ha így lett volna, bizonyára megemlégette volna ezt leveleiben PERLICZI, hisz azokban sokat foglalkozott MOLLER Ottó Károllyal, ő WESZPRÉMI forrásközlője apósa életéről és működéséről. MOLLER „magán-iskolájáról” is megemlékezik, egyik levelében pl. így ír:

„Egész Hippocrates vala: mely is néha hármát-négyet az academiákrul visszajövő fiatal doctorokbul (kivált, nem sufficiálván a correspondentiákkal) maga házánál tartotta, applicálta, sőt azokkal az országot és a vármegyéket provideálta vala. Azon idő alatt, minthogy ilyen áldott praxis alatt, maga oeconomiajára sem gondolván, minden jövödelmit publicumra, és deákokra fordította (amintis minden esztendőbe nem csak medikusokbul egyet-kettőt, de theologusokbul is hármát-négyet Halai Academiákba tartotta, költséggel secundálta, azután visszajövőket praeceptorságra, maga mellett való adjunctusságra, physicusságokra, rectororságokra, papságokra promoveálta, úgyhogy az egész országban alig volt egy iskola, ecclesia és physicatus, ahol cliensei vagy creaturái

30. A 12. sz. jegyzetben idézett mű, 389. l.

31. Nevének írásváltozatai a szakirodalomban: Büschelia, Büschel, Büschelin, Büschelinn. SCHÖNE idézett versében (27. sz. jegyzet) PERLICZI nem javította ki a BÜSCHELIA alakot, ezért használjuk mi is ezt.

32. SCHÖNE verséből. Hasonló okok miatt ment Veszprémbe, majd Pápára 1700-ban és 1701-ben BÉL Mátyás is.

33. SCHÖNE verséből.

34. Uo. A művek címét l. cikkünk végén, 1–5. sz.

35. Uo.

36. Uo. A mű címét l. cikkünk végén, 6. sz.

37. HERCZEG Á. i. m. 151. l.

nem voltak volna). Például lehetnek azon híres Bél Mátyás, Hermann,³⁸ Knogler,³⁹ Kochlats,⁴⁰ Institoris,⁴¹ Simonides,⁴² Severini,⁴³ Hajnoczi⁴⁴ s több uraimék, melyek több sokukkal együtt applicatiojukat néhai öreg Mollernek köszönhatték.⁴⁵

Ilyen értelemben, mint majd látni fogjuk, MOLLER őt is támogatta.

Külföldön

Pozsonyból hazatért Késmárkra, majd 14 napot Bécsben töltött, utána Boroszlóba ment.⁴⁶ 1723-ban itt két dissertatiót is írt.⁴⁷ SCHÖNE szerint két és fél évet töltött el e helyen. Közben azonban beiratkozott a jénai egyetemre.⁴⁸ A 18 éves ifjú már medicinát, filozófiát és matematikát is tanult, művei azonban még nem e tudományterületről valók. Érdekes azonban mégis felfigyelnünk rájuk. Az egyiknek a címe pl. *De fatis rei litterariae in Hungaria*. Bizonyára a magyarországi res litteraria CZVITTINGER-féle vonulatához tartozott e munka.⁴⁹ 1723-ból ismerünk egy nyomtatásban megjelent, német nyelvű, alkalmi költeményt tőle. Ez a korban szokásos alkalmi versektől csak a nagy erudíciójú hivatkozásokban különbözik.⁵⁰

A Wittenbergben töltött idő emlékei a nyomtatásban is megjelent dissertatiók.⁵¹ M. ZEMPLÉN Jolán szerint e meteorológiai és hőtani dolgozatokat előkelő hely illeti meg a magyarországi fizika történetében.⁵² Már itt is fontos PERLICZINÉL a gyakorlati alkalmazás. Újfajta csapadék- és harmatmérő szerkezetet tervezett, hőtani dissertatiojában pedig egy orvosi célra alkalmazható borszeszhőmérőt. De megjelent az a dissertatio is, amelynek alapján 1727. október 17-én ünnepélyesen megkapta a magister philosophiae címet.⁵³ Az ezen az őszön Wittenbergben tanuló 17 magyar diák mind-

38. HERMANN András (1693—1764) bölcséleti és orvosdoktor.

39. KNOGLER Márton besztercebányai orvos.

40. KOCHLATSCH István Antal Halléban szerzett orvosi oklevelet.

41. INSTITORIS MOSSOCZI Mihály (1708—1763) Szepes vármegyei majd Lőcse városi orvos.

42. Valószínű SIMONIDES Pál besztercebányai evangélikus rektorról (†1736) van szó.

43. Valószínű SEVERINI Pál (†1750) evangélikus lelkészről van szó.

44. HAJNÓCZI Dániel (1690—1747) evangélikus tanár, 1740-től rektor Sopronban.

45. Quart. Lat. 1980/I. 105v—106.

46. SCHÖNE verséből.

47. Uo. A művek címét l. cikkünk végén, 8—9. sz.

48. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Medici zo Slovensku na vychodonemeckých univerzitách v 16—18. storočí. Z dejin vied a techniky na Slovensku I.* Bratislava 1962. 129. l.: 1724. október 2-án iratkozott be orvostanhallgatónak a jénai egyetemen. 124. l.: 1726. november 17-én pedig a wittenbergin.

49. A mű címét l. cikkünk végén, 9. sz. Feltévévünket PERLICZI későbbi tevékenysége alapján is állítjuk, de sok hasonló vállalkozása is valószínűsíti ezt.

50. A mű címét l. cikkünk végén, 7. sz.

51. A művek címét l. cikkünk végén, 10—15. sz.

52. ZEMPLÉN Jolán, M.: *A magyarországi fizika története a XVIII. században.* Budapest 1964. 390. l.

53. A mű címét l. cikkünk végén, 11. sz.

egyike epigrammában gratulált a címhez. PERLICZI szerint legjobban sikerült Georgius JAMRISKA⁵⁴ anagrammája:

Johannes Daniel Perlicius

Αναγραμμα

Decus eris illi Pannoniae

Enodatio

Docta Minerva favens, genuit Te, docte Magister,

Hocce decus meritum, docta corona probat.

Pannoniae, quod eris decus illi, Te genuit quae

Hoc anagramma tuum, vaticinatur idem.⁵⁵

PERLICZI így emlékezett vissza ezekre az időkre:

„... midőn A. 1727 d. 17. Oct. Wittebergába magister philosophiae lettem, és ott maradni és magamot pro futuro professore készíteni, és qua adjunctus facultatis philosophiae, némely sub paesidio meo ventilált dissertatiokkal, melyekről az wittebergai testimonium szól, habitálni kívánván, publice et privatim, physicat és mathesist tanítani kezdettem, történyt, hogy kedvem érkezvén több országoknak, academiáknak látására, s tudós emberekkel való ösmerkedésre, imperiumbéli academiákban lett mulatásom és experientiám után A. 1728 Wittebergából d. 3. Octob. indulván, Magdeburg, Braunschweig, Launeburgon által Hamburgba érkeztem, s onnan tengeren d. 14. Oct. Amstelodamba és Hollandiába jöttem, s ugyanott Trajectumban d. 14. Nov. habita, sine praeside dissertatione, de naturarum humanarum indagine medica, sub schemate systematicis diversarum machinarum inter se connexarum, feliciter instituenda, magamot doctoráltattam. NB. Ezen dissertatio, ennek utána egy új tractatusomra alkalmasságot adott, de medicina comparativa. Midőn Hollandiát és academiáit peragráltam volna, A. 1730. [1728!] Brabantiába által mentem, s azon academiának tekintete után Brixellába 2 holnapig subsistáltam a császári akkori Hollandiába levő követnek, Sitzendorffnak (melynek a dissertatioimat dedicáltam) recommendatiojából, ott való első minister Viscontitul detineáltatván (mely is, ha a religio nem obstált volna, engemet először magánál, azután az ertzherzegnénél, Carolus VI nényénél, Elisabethánál) engemet accommodálni akart, amintis 6 hétig ott mulattam. Ennek recommendatiojával azután d. 1. Jan. A. 1729 Namur, Luxenburg, Lotharingiát s Frantzia Országnak egy részit megjártam, tudósokkal és espitályokban való medicusokkal, chirurgusokkal, operatorokkal megismerkedvén. Egy fertály esztendeig való bujdosásom után, midőn Parisba 2 hétig, Metzbe 4 hétig mulattam volna, visszafelé indulván, említett esztendőnek 29 martiusban Strasburgba érkeztem, s ugyanott való professorokkal, medicusokkal s kivált frantzia és német espitályokban, lithotomiában excelláló, operatorokkal ösmerkedvén, 6 hétig ott való mulatásom után, onnan d. 12. Maii indultam és Landau, Speyer, Wormson által Francofurtumban ad Moenum érkeztem. Onnan az hátra levő imperiumbéli academiáknak megtekintésére Giessa és Marburg felé vettem utamot, ezen utolsó helyen, azon híres Wolffius⁵⁶ mellett, egész 6 hétig mulattam. Onnan Cassel, Eisenach, Gotha, Erford, Weimaron által d. 30. Julii Jénában érkezvén, minthogy egy esztendővel előtte, egy itten tanító physicae et matheseos professor, D. Hamberger⁵⁷ ellen, in praefatione theoriae meae caloris mathematicae, nova methodo medicinae applicatae, némely dubiumokat, contra leges adhaesionis duorum corporum sese contingentium

54. Kévéssel később a Túróc vármegyei Neczpál iskolájának a rektora lett.

55. Quart. Lat. 1980/L. 96v.

56. WOLFF, Christian (1679–1754) híres filozófus és matematikus.

57. HAMBERGER, Georg Erhard (1697–1755) híres természettudós, ekkor a fizika és a matematika tanára a jénai egyetemen.

moveáltam, eő is nekem in uberiori legum suarum adhaesionis dilucidatione felelt volna, útban lévén, idóm sem vala controversiákra, ott való némely physicusok előtt, csak szóval replicáltam, és tett objectióimnak inhaereáltam. Azután szegény atyámnak beteges voltáru informáltatván, s academiáktul búcsúzván, s hazámba sietvén Lipsia, Hala, Dessau, Witteberga, Dresda és silesiai Boroszló felé vettem utamot, a 10. Aug. ad 29. Sept. mindenütt egynehány napig és hétig mulatván, azután Ohlau, Brega, Oppeln, Teschen és Jablunka felé haza indulván, hat esztendeig tartó bujdosásim után Zolna, Rosenbergén által A. 1729. d. 11. Nov. szerencsésen szepességi Késmárkra érkeztem.”⁵⁸

„*Vicit tamen amor patriae...*”

Decus eris Pannoniae, írta anagrammájában G. JAMRISKA. PERLICZI igyekezett minél többet tanulni, de „talenta sua, charae potius Patriae, Hungariae, quam exteris reservaturus”⁵⁹. A külföldön maradás kétségtelenül jobb körülményeket, több lehetőséget teremtett volna számára. Ám őt a hazaszeretet, a használni akarás hazakényszerítette. Barátai, tanárai utolsó próbálkozására így emlékezett 1775-ben:

„Dici vix potest, quanto cum gaudio, a Wittebergensibus Weidlero⁶⁰ imprimis (suo olim hospite), Loeschero,⁶¹ Haasio,⁶² Vatero,⁶³ Stentzelio⁶⁴... fuerit exceptus, qui omnes, ne Academiam illam, se aestimantem deserat, omnem moverunt lapidem. Vicit tamen amor Patriae, quapropter, omnibus oblatis, honeste declinatis, posteaquam mense Septembri, iter Dresdam versus, ad amicos Wratislavienses direxisset...”⁶⁵

MUNKÁSSÁGA

A bányavárosok érdekében

1729. november 11-én történt hazatérte után nem sokat időzött otthon, mert „a... Carolo Ottone Mollero ad invisendas fodinas Schemniczienses et Cremniczienses, et danda consilia circa meliorationem machinarum metallurgicarum invitatus...”⁶⁶. Az 1768. január 25-én WESZPRÉMhez írt levelében

58. Quart. Lat. 1980/I. 106v–107.

59. Quart. Lat. 1980/I. 97.

60. Johann Friedrich WEIDLER (1692–1755) Wittenbergben a felsőbb matematika, majd Bázelen a jog tanára. Többször hivatkozott rá FISCHER Dániel is.

61. LOESCHER, Martin Gottheft (†1735) orvosdoktor, a természettudományok tanára a wittenbergi egyetemen.

62. HAAS, Johann Mathias (1684–1742) 1720-tól a matematika tanára Wittenbergben. Híres kartográfus.

63. VATER, Abraham (1684–1751) híres anatómus és botanikus, wittenbergi egyetemi tanár.

64. STENZEL, Christian Gottfried (1698–1748) orvosdoktor. 1721-ben doktorált és magisteri címet szerzett a wittenbergi egyetemen, majd ott tanított.

65. Quart. Lat. 1980/I. 98.

66. Uo.

apósáról, MOLLER Ottó Károlyról írván, nagyra értékeli annak a bányák érdekében kifejtett fáradozásait:

„Liberális volt, ad dispendium usque facultatum, amintis eö felsége aerariumát secundálni kívánván, 60 ezer forintnál többet, az bányákra költött, melyben is az egész passiója volt, úgy, hogy gyermekeinek is nem sokat hagyhatott, abban megnyugodván, quod sibi et suis thesauros quaesiverit in coelis.”⁶⁷

Ugyanebben a levélben így számolt be a hazaérkezése utáni időszakról:

„Itten — ti. Késmárkon — azonban, rész szerint medica praxisra, rész szerint mathematica consultatiókra, kivált circa meliorationem machinarum metallurgicarum, bányavárosokban invitáltatván, midőn néhai báró Hellenbach⁶⁸ és Moller uraimék által (melyeknek A. 1727. wittebergai dissertatioimat, de hyetoscopio, instrumento mensurandae pluviae, et de drososcopio, instrumento mensurando rore apto dedicáltam vala) persuadeáltattam, hogy tudományomat és lakásomat Selmetzre transferáljam, történyt, hogy, minek utána az prussiai berlini Scientiarum Societasra némely scriptumimat és új inventiokrukról való dissertatioimat, tudni illik de machinis novis architectonicis, item de moletrina nova militari, expeditionibus bellicis accommodata; item de machina nova contusoria, comminuendis metallorum mineris apta elküldöttem,⁶⁹ és onnan nékem küldött diploma által qua membrum ejusdem Societatis in classe mathematica bévetettem volna,⁷⁰ lakásomat Selmetzre A. 1730 transferáltam, és ugyanottan, második esztendőre, A. 1731 d. 18 Aprilis megházasodtam, említett doctor Moller, úgymint néhai ipannak idősbik leányát, Anna Katalint feleségül magamnak eljegyezvén, mellyel is Selmetzen, Losontzon és mostani jószágomban, Apátfalván,⁷¹ egész 33 esztendeig, 2 hónapig és 24 napig istenes házasságban éltem, 7 gyermeket neveltem, melyek közül mindazonáltal, feleségem 1764, 3 fiú és 2 leány örök életre előre mentek, úgyhogy azokbul csak 2 leány még életben vagyon.”⁷²

Még ennél is bővebben beszél az imént már idézett 1775. október 16-án latin nyelven írt Additamentá-jában, személytelenül:

„1731 partim praxin exercendo, partim fodinas, earumque machinas inspiciendo et consultationes metallurgicas frequentando, qualicumque modo, talentis suis publico prodesse potuit, omni ope annisus est. Innotuit hic statim praecipuis Camerae Montanisticae officialibus, imprimis Supremo Camerae Graffio Wenceslao L. B. a Sternback, a quo saepe Cremnicium evocatus fuit Noster, simul et stimulatus, ut quos, in machinis metallurgicis, videret defectus, eos, partim delineationibus, partim constructis novis modulibus, in compendio

67. Quart. Lat. 1980/I. 106.

68. HELLENBACH János Gottfried (1659–1728) orvosi tevékenységéért 1685-ben báróságot kapott. Életével PERLICZI is foglalkozott WESZPRÉMIHEZ írt leveleiben.

69. Feldolgozta Conrad GRAU. L. a 17. sz. jegyzetet.

70. 1742. december 20-án. Conrad GRAU i. m. 224. l.

71. A SCHÖNE-vers idézett példányának (27. sz. jegyzet) a végére írt feljegyzés szerint 1744. augusztus 25-én vásárolta.

72. Quart. Lat. 1980/I. 107–107v. A már idézett debreceni kolligátumban (I 2317) található egy a BÉL-testvérek által PERLICZI esküvőjére írt vers is. Leírása: *Machaona, per hygiaeam, quiete donatum, sub ipsa nuptiarum Perlicio-Mollerianarum solemnía anno 1731. die . . . April. gratulabundí adumbrauere Carolus Andreas, Joannes Theophilus, Matthias Godofredus Belii, fratres. Posonii (1731), Royer. 2 levél — 2°.*

exhiberet. Paruit noster et extant acta in Conservatorio Camerae delineationes et moduli, partim correcturarum, partim novarum machinarum, quae demum post aliquot annos, post inductum ordinarium Mathematicum Camerae, iam defunctum Dn. Samuelem Mikoviny⁷³ reassumptae, et ex parte, effectui mancipatae fuere. Huc spectant in Catalogo operum h. l. n. 10–13. designati labores, de machina nova contusoria, de machinis pyro-aereo-stathmicis; de nova machina pneumatico-hydraulica, quae, partim actu agunt, partim, approbationem Excelsae Camerae expectant; experitur tamen, fortunam, alios habere, alios mereri.”⁷⁴

Tehát a selmecbányai tevékenységről a kamarai iratok is tanúskodnak, a kamarai mérnöki tisztség bevezetése előtt gyakran igénybevették ez irányú szaktudását, feltalálásait részben be is vezették. Élete végén ezen a területen is jogosan érzi, hogy méltánytalanság érte: bár bevezettek néhány feltalálását, a dicsőség mégsem az övé. Fiatalkorában azonban ezt a keserűséget még elnyomta benne a folytonos használni akarás, a sok munka.

Nemeslevele is felsorolja orvosi érdemei mellett ez irányú tevékenységét, hangsúlyozván, hogy ezt a királyi kincstárnak hasznot hozó munkát saját költségével végezte:

„Demum praeinsinuat scientias suas in Patrio quoque solo, tum in servitii nostri regii incrementum: quippe culturam fodinarum Schemnicziensium, et impensis propriis et utilibus mathematicis architectonicisque circa machinas, aedificia item molarum mineralium inventionibus promovendo et augendo, cum et bonum publicum, arte videlicet medica . . . convertit . . .”⁷⁵

Conrad GRAU kutatásai alapján ismerjük néhány újítási tervét. Ezek szerint fűrészgépe 40 ács, gyalufűrészre 30 asztalos munkáját végezné el naponta. 600 tallér beruházás mellett az évi nyereség 375 tallér, ebből 135 jutna a kezelőnek, 240 tallér pedig tiszta haszon volna. A porosz király — akihez e tervet eljuttatták — elutasította bevezetését, mert az ilyen időt megtakarító gépek sok munkásnak veszik el a kenyerét.⁷⁶

A Nógrád vármegyei tisztí főorvos

Rövid ideig tartó selmecbányai városi orvosság után 1731-ben NEUHOLD János Jakab utódként Nógrád vármegye főorvosa lett Losoncon. Meghívásában nagy része volt FORGÁCH János Ádám nógrádi főispánnak, aki hallván PERLICZI nagy hírét 100 arany salariumot adatott neki.⁷⁷ PERLICZI úgy vélte, hogy hasznosabb volna, ha matematikai tehetségét kamatoztatná. Ám az a pálya nem sok sikerrel kecsegtette. Felmérvén tehát a helyzetet, 1731. december 29-én átköltözött Losoncra és 23 éven keresztül a vármegye physicus volt.⁷⁸

73. MIKOVINY Sámuel (1700–1750) 1735-től Selmecbányán kamarai mérnök és az újonnan megszervezett bányatisztképző intézet első tanára.

74. Quart. Lat. 1980/I. 98v.

75. Országos Levéltár, A 57 Libri Regii 39. 1740–1744. 250. l.

76. L. a 17. sz. jegyzetet. Idézi DUKA ZÓLYAMI Norbert a 20. sz. jegyzetben említett cikkének 854. lapján.

77. Quart. Lat. 1980/I. 99v.

78. Quart. Lat. 1980/I. 98v–99.

HERCZEG Árpád a Nógrád vármegyei levéltár és az Országos Levéltár adatai alapján ismertette orvosi tevékenységét.⁷⁹ 1733-ban már kibocsátotta a vármegye közegészsége szempontjából fontos egészségügyi szabályrendeletét, az *Idea seu Projectum Regulamenti Medicinalist*, amelyet a vármegye statutumává is emelt.⁸⁰ Ebben szabályozta a vármegyei főorvos, a gyógyszer-tár gondnokainak és segédeinek, a vármegyei sebészeknek és a szülésznőknek a teendőit. 1768-ban így írt erről a korszakáról:

„Ezen esztendőök alatt való foglalatosságom circa praxin medicam voltanak eleitül fogva N. Nógrád vármegyébe néhai ipam úr által, itt való sok patienseihez elküldtetvén, s midőn rész szerint az 8 mélyföldnyire való gyakortai excursiókat eluntam, s az alatt pedig itt való statusoktul pro acceptando physicatu Neogradensi requiráltattam volna, A. 1731. d. 29 Decembris lakásomat Losontzra, ottan pro medico et apotecae épített új házba transferáltam, mely physicatust is egész 23 esztendeig viseltem, a N. vármegyét minden sanitásbéli praesidiumokkal provideáltam, apotékát erigáltam, pestisben az exponált chirurgusokkal correspondeáltam, azokat, és bábákat dirigáltam, exanimáltam, sőt, közhaszonra való három magyar könyvecskéket is írtam, s kibocsátottam. Ezen hivatalbéli munkáimon kívül sokféle observatiokat és dissertatiokat, pro Societate Scientiarum Berolinensi, tum et pro Academia Naturae Curiosorum (melynek hasonlóképpen membruna A. 1742 lettem) elaboráltam, és rész szerint kiküldöttem, rész szerint kéz alatt és munkába vannak . . .”⁸¹

1740-ben három magyar nyelvű orvosi kötete is megjelent Budán,⁸² mindhárom azonos cíllal: a szegényeknek, a házi cselédes és jobbágyos gazdáknak javokra és hasznokra gondolván házi és úti patikácskával. 1742-ben, nemesséavatásakor legfőbb érdemül a pestises időkben való szolgálatait említi.⁸³ Közben tudományszervezési és oktatási terveket dolgozott ki, azokat a hatóságokhoz és magánosokhoz is elküldte — többnyire eredménytelenül. Pedig kivételes tehetségét külföldi tudós társaságok is elismerik, tagjaik közé választják. 1731-ben lett a Regia Borussica Societas Scientiarum, 1742-ben az Academia Imperialis Leopoldina Naturae Curiosorum matematikai-fizikai osztályának a tagja. Nem csoda, ha később keserűek a szavai erről a korszakról:

„Mindezek után lehetett volna remélni, hogy midőn Magyarországon az medicusok közül talán senki ad solidiora magát úgy nem készítette, mint én, annyi s oly expressiókkal kiadott diplomákat és specimeneket s meritumokat talán nem mutathat, hogy mondom, annyi bujdosásom s fáradozásim után valami nagy szerencsém a hazában következni fognak; de azon kívül, hogy A. 1737., 1741. elmúlt Nógrád vármegyei pestisekben tett sok szolgálatom után magyarországi és N. Nógrádba professionatus nemes emberré lettem (elég nagy pénzért és meritumimért), egyebet nem írhatok, hanem, quod status Hungariae non sit pro literatis, et quod viros solidos (saltem ex protestantibus) non mereatur. Ezerszer bánom, hogy valamint ennek előtte 40 esztendővel (amint az wittebergai testimoniumbul kitetszik) engemet, az academiákon professornak kívántak s tartóztattak, sőt Bruxellában is, pro medico aulico, ecceplattattam volna, ha a religio nem obstált volna, ahelyett, hogy ezen tudományokat nem esmerő,

79. L. a 16. sz. jegyzet.

80. L. a 15. sz. jegyzet.

81. Quart. Lat. 1980/I. 107v.

82. Leírásukat l. cikkünk végén, 19—21. sz.

83. L. a 75. sz. jegyzet.

becsülni sem tudó hazába vissza jöttem, inkább ott nem maradtam, mivel csak sovány városi és vármegyei praxisban (tudatlan chirurgusokkal majdnem egy rangban) ifjúságomat, időmet s erőmet kellett töltenem. Ugyanazon religio obstált, hogy bányavárosokban is mathesisemnek hasznát venni se nem tudták, se nem akarták. Nógrád vármegyei, legalább 23 esztendeig tartó physicatusomban reménlettem vénségemre valami consolatiot, de meg kell vallanom, incidi in homines pravos, eruditionis et eruditorum osoles, mintha csak tegnapelőtt Scythiából jöttek volna. A. 1750 adatott nekünk egy új főispány,⁸⁴ melynek fejébe bevették, quod institutum rei sanitatis, et medicorum ac apothecariorum intertentio, in comitatu sit res supervacanea et inutilis: avégre valami csak 23 esztendeig ezen materiában épült, és lassanként maturescált, egy esztendőben felbomlott, azon, ennek előtte egész 4 esztendeig pro medico, apothecario et pharmacopolio 6000 fl költséggel felépített kőház A. 1754 eladatott, én physicatusomat quietáltam, magamat Apátfalva nevű falumba, s ott újonnan épített residentiámban privátus életre, s egyedül jó akaróimnak tartott, szabad praxisra transferáltam, a N. vármegye pedig egész 16 esztendeig physicus nélkül volt. Ebben történyt sokféle particularitásokat most elhallgatom: léssen erről bővebben szólni való alkalmatosság in Miscellaneis meis medico-practicis, cap. I. de personalibus authoris.

Azalatt, amennyiben szomszéd vármegyékben való hivataljaim és excursióim engedték, domestica gondjaim között, többire musaimmal conversalodván, hogy időmet hejában nem töltöttem, bizonyosságul lehet azon felül előhozott, rész szerint kész, rész szerint pedig kéz alatt levő munkáimnak lajstroma. Ha Németországba vagy Hollandiába volnék, okvetlenül kézzel-lábbal utánok volnának mind bibliopolák, mind tudósok; által láthatni 40 esztendeig való praxisomban, kivált ilyen ipam mellett, aminémüt felül leírtam, alkalmas experientiám és tapasztalásim lévén, nem kevésbé megőregbíthetik az orvosi tudomány: physicában is és mathematica inventióimban, hogy eő felsége és az ország bányáinak hasznára, s azokban levő munkáinak könnyebbítésére iparkodtam, csak az titulusokból is felül előszámlált munkáimnak, kitetszik; de, amint előbb említettem, status Hungariae, valamin most van, és talán egy jó darab ideig tartani fog, non est pro literatis, nec pro viris solidis.

Paupertas, odium, contemptus, gratia nulla,

Haec sunt doctorum praemia, ab arte malo.

A posteritas talán ezeket, ha valaha kijöhetnének, jobban becsülni fog, most pedig fortunam alii habent, alii merent.⁸⁵

84. GRASSALKOVICS Antal. — A cikk megírása után jutott kezünkbe PERLICZI négy RÁDAY Gedeonhoz írt levele (RÁDAY család levéltára, C/64. 8/a 1864—1867). A levelek arról tanúskodnak, hogy PERLICZI nemcsak nagyrebcsült orvosa volt a RÁDAY-családnak, hanem pl. a könyvtárgyarapításban is szerepet játszott. Az 1752. december 12-én írt levél már sejteti, hogy a vármegyei physicatust rövidesen ott kell hagynia. Sajnos e levél nagy része szétmállott. PERLICZI segítséget kér RÁDAYtól — miközben küldi a gyógyszerzet a kis Gedeonkának — „mert mondhatom, minapi irántam való tumultus nem sokkal különböz az ónodi gyűléstől, és ha (úgy kinszerítettvén) vagy felső dicasteriumoknak, vagy más szomszéd vármegyéknek, tudtukra esik a dolgom, nem hiszem, hogy meg ne íltetnének”. A hét pontban összefoglalt következő részből csak annyit sikerült kiderítenünk, hogy valamiféle orvosi ismereteket tartalmazó írása miatt vannak nehézségei. Lehetségesnek tartjuk, hogy törvényszéki orvostanával, vagy az ahhoz való adatgyűjtéssel kapcsolatosak a problémái.

85. Quart. Lat. 1980/I. 110v—111.

Francesco Roncalli Parolinoval való levélváltása

FRANCESCO RONCALLI PAROLINO 1747-ben jelentette meg Bresciában *Europae medicina c. művét*.⁸⁶ A bresciai orvos (PERLICZI levelének címezése szerint: *Italorum physicus, Collegii Medicorum Brixiani prior, emeritus, jam comitis dignitate ornatus*)⁸⁷ Európa országainak tudós férfiaihoz fordult, hogy tervében segítsék őt. PERLICZI Dánielt 1746. július 2-án kelt levelével kereste fel, s mint a másokhoz írt első levelében, itt is ismertette kívánalmait. A levél szerint RONCALLI az európai országok orvosi gyakorlatát, a népek jellemét (indoles), a specifikus gyógymódokat, járványokat és főleg az utóbbi időkben feltárt orvosi újdonságokat egy kötetbe összegyűjtve adná ki. PERLICZI július 20-án válaszolt. Augusztus 8-án már újra írt RONCALLI. „Habeo in Hungaria Amicum optimum” — kiáltott fel örömeiben. Szeptemberben kerül nyomdába a *Medicina Hungarica*, írta a lapszélre. Azokról a dolgokról írj, amelyek csak Magyarországra jellemzőek, a többit mellőzd, csak 3–4 lapos legyen a levél, még egyszer olyan hosszú, mint az első leved, s rögtön küldd azt Bresciába. PERLICZI önálló művet akart megjelentetni RONCALLINÁL.⁸⁸ Az 1768. október 19-én WESZPRÉMIHEZ írt levele arról értesít bennünket, hogy „Olaszországi gróf Roncallival correspondáltam az elmúlt esztendőkbén; de bé nem várta de climate Hungariae való munkámat, azért mostis írásim közt hever, mivel az országban, és főképpen nálunk effélékre éppen semmi stimulus nincs.”⁸⁹ PERLICZINEK még 1777-ben sincs tudomása arról, hogy megjelent-e RONCALLI műve. Vajon mi került bele Magyarországról? Megírta-e bele más magyar medicus a Magyarországról szóló részt? Mert ő szeptemberre semmiképp sem tudta sok munkája közt elkészíteni azt. Így a 30 évvel ezelőtt kezdett munka az íróasztalfiókban maradt. Reménye, hogy orvosdoktorátusának félszázados jubileumára talán megjelenhet. De féltő, hogy többi kiadatlan művével együtt „post fata mea haec manuscripta is manus extraneos et invidias devenirent, idem mihi eveniat, de quo poeta conqueritur: hos ergo versiculos feci, tulit alter honores.”⁹⁰ A fentieket 1777. március 28-i kelettel írta WESZPRÉMIHEZ, küldve a *De climate Hungarico* címtervét és synopsisát, továbbá a bevezetését.⁹¹ A bevezetés szerint ez a mű is hiánypótló, hisz az oly sok magyarországi orvos közt (l. a két éve megjelent WESZPRÉMI István *Centuria Primá-ját*) kevesen akadnak, akik a magyar sajtóságokról írtak.⁹²

86. RONCALLI PAROLINO, Francesco: *Europae medicina a sapientibus illustrata et a comite — — observationibus adaucta*. Brixiae 1747. 499 l. — 2°. A Magyarországra vonatkozó rész (207–224. l.) még feldolgozásra vár.

87. Quart. Lat. 1980/I. 89v–90.

88. Quart. Lat. 1980/I. 90.

89. Quart. Lat. 1980/I. 88.

90. Quart. Lat. 1980/I. 90v.

91. A mű címét l. cikkünk végén, 31. sz.

92. PERLICZI szerint csak KÖLESÉRI Sámuel és NEUHOLD János Jakab említhető WESZPRÉMI *Első Száz-ából*. Quart. Lat. 1980/I. 89.

Egy orvosi főiskola terve

PERLICZI munkásságának legtöbbet kutatott területe a Magyarországon felállítandó orvosi főiskola-terve, amelyet 1742-ben dolgozott ki, s 1751-ben nyújtott be a királynőhöz.⁹³ E tervezetből is kiviláglik az, hogy mennyire érezte PERLICZI az országban levő hiányosságokat, mennyire országos szinten gondolkodott, mennyire jól látta a megoldást. Itt is elsősorban hasznossági szempontok vezették. Sok a kuruzsló az országban, járványok idején különösen kevés az orvos. A külföldön való tanulás sokba kerül az országnak, sok a kallódó tehetség, ugyancsak parlagon hevernek az ország természeti kincsei. Mindezekne segítene egy orvosi főiskola alapítása, az ország közepén, Pesten vagy Selmecen. Ugyancsak írt az oktató személyzetről. Mindezek pedig a közegészségügy és a közjólét előmozdítása érdekében volnának szükségesek. Ennek érdekében minden rendű és rangú ifjú előtt meg kellene nyitni az alapítandó főiskolát, vallásra való tekintet nélkül. A helytartótanács kebelén belüli egészségügyi bizottság ülésén PERBEGG József Károly⁹⁴ egészségügyi tanácsos, az ügy előadója, ellenjavaslattal élt, aminek alapján azt javasolta a bizottság a királynőnek, hogy a nagyszombati egyetem keretében alapítson orvosi kart. A tanácsülésen PERBEGG külön kiemeli, hogy az igazgatói tisztség betöltésére PERLICZI alkalmatlan volna. PERLICZI ezt sehol sem írta, csak annyit, hogy erre a tisztségre tudna ajánlani személyeket. Úgy látszik, hogy hírneve alapján elsősorban mégis ő jött volna számításba.

A felterjesztés kísérőlevelében PERLICZI az alábbiakkal indokolja a tervezet által javasolt főiskola szükségességét:

„Unica medicina, Clementissima Domina et Rex, iisdem favoris, Gratiae ac Clementiae Regiae radiis, qui jam aliis scientiis foecundo lumine affulgent, recreari ac refocillari desiderat. In cujus cultura et ad clima, mores, jura et consuetudines patrias, accommodatione, quantum, ex parte mea, desudare mihi licuit, prout, tam ex Projecto Instituti Medicinalis accluso, ante decennium a me elaborato, et cum diversis Hungariae Magnatibus communicato, quam ex operis, quod molior, Medico-Juridici, legibus et consuetudinibus patriis accommodati, Sciagraphia, clementissime dijudicare Majestas Vestra Sacratissima dignabitur; ita summam votorum meorum me consecutum esse videbor, si conatus meos Maximae Imperatrici, et Regi ac Dominae meae clementissimae non displicuisse, me vero, partes boni Patriae civis explevisse experiar.”⁹⁵

Másfél évtized elmúltával így elevenítette fel az orvosi főiskola érdekében tett fáradozásait:

„... hasonlóképpen tettem vala még A. 1751 mostani van Swieten úrnak egy circumstantialiter deducalt projectumot, de collegio et studio medico-chirurgico generali in defectu facultatis medicae in Hungaria, pro patriae filiiis, fundando, s arra való helyül az ország közepin levő, vagy Pesthet, vagy (quod pro potestantibus sine discrimine religionis, tam ad docendum, quam ad discendum admittendis, melius foret) Selmetzet projectaltam; ennek extractusa, 4 pla-

93. A tervezetet a felterjesztéssel együtt közölte LINZBAUER. L. a 14. sz. jegyzetet.

94. PERBEGG József Károly Pozsony városi, majd udvari orvos, helytartótanácsi tanácsos.

95. LINZBAUER i. m. 270—271.

gulából álló (amint jövendőben in *Miscellaneis meis medico-practicis* világosságra jöhet), felosztottam pedig aztat 4 sectiora: I. De universali damno, ex hujus defectu, in Hungaria observato. II. De commodis et emolumentis exinde sperandis. III. De requisitis et conditionibus ad obtinendum hunc finem necessariis. IV. De modis et mediis ad hunc consequendum aptis. Hogy ezen projectumom említett úrnál impressiot tett, kitetszik akkoriban nekem írt válaszoló levelébül:⁹⁶ Praenobili et Expertissimo Viro Johanni Danieli de Perlici s. p. d. G. L. B. van Swieten. Accepi, quae miseras; legi, et lecta dedi Supremo Regni Cancellario, qui promisit, se super his deliberatum fore: (NB in literis 4 linearum, tamen grammaticus!) postea, de his rebus nihil audivi amplius. Vale. Dab. Vindobonae d. 28 Mart. 1752. Felsőleges cancelláriának eö felségének tett referadása után küldetett egy udvari medicus ezen projectumommal Pozsonyba felséges consiliumhoz avégre, hogy ezen dicasterium ezen hasznos és szükségesnek itiltetett projectumokra opiniot adjon, melyis következett úgy, hogy, mivel inter requisita et conditiones ez volt feltéve, hogy, sine discrimine religionis, patriae filii, linguarum Hungariae gnari, tam docentes, quam et discentes, admittaltassanak, ha eö felsége protestansokat adhibeálni és admittálni kíván, igenis meglehet; de mivel ez, az egyszer felvett publicum systemával nem egyez, erre pedig, in religione dominante, még subjectumok nincsenek, tanácsosabb ezen projectumot mindaddig suspendálni, míg említett szándékra felnevekednék és provideálva lesz az ország. E volt az opinio, és azért elmaradott az effectus, annyival inkább, hogy ezután következett háborúk időt és módot nem hagytak effélékrül gondolkodni, sőt minden hadi seregeknél is az fő chirurgusok ex dominante religione accommodáltattak, és így ex protestantibus, si omnia fecerimus, ferri inutiles erimus.

Mindezekre nézve már nem tudom, mi ösztönözné az embert, hogy pro gloria gentis, pro vindicatione nominis et literaturae Hungaricae apud externos, valamibe fáradozna. Részemről csak azt tartom, hogy, nisi virtus mihi ipsi solatio esset, nisi mercedem laboris ab ipso Patrefamilias coelesti, sub ipsam mundi vesperam, dicturo: da mercedem operariis, praestolarer, dum bene vivo, qui bene lateo, manum de tabula! Adjon Isten jobb időket, több és jobb patronusokat az eruditióknak: a protestansoknak pedig jobb előmeneteleket.⁹⁷

Aztán mikor meghallotta PERLICZI, hogy a királynő Nagyszombatban megalapította az orvosi fakultást,⁹⁸ keserűvé vált a hangja. WESZPRÉMI is hallgatott Centuriájában tervezetéről, pedig PERLICZI bőven írt róla neki.⁹⁹

„Magam iránt, nem annyira valami jactantiából, mintsem magyarországi protestáns medicusoknak emlékeztetire, és díszére kívántam még valami supplementumokat elküldeni, leginkább avégett, hogy lássák a bécsi facultisták, hogy Magyarországra is tanálkoztak volna olyan subjectumok, akik egy facultásra való applicatiot talán jobban megérdemlettek volna, mintsem a mostani nagyszombathi fiatal, inexpertus, és semmibül még nem esmert csehek és morvajak. De ingratitude publici, méltó panasgom van, hogy néhai van Swietenel szüntűgy correspondentiában lévén, nekie még A. 1749 egy helyyes projectumot de erigendo in Hungaria ejusque medietullio, Pesthini, collegio-medico-chirurgico elküldöttem vala. Imé, ez most, A. 1772, effectusba ment, sed influente clero, Tyrnaviae loco plane absurdo, et in angulo Regni constituto, ubi prope sunt Universitates Wiennensis, Olomucensis et Pragensis: a mellett minden protestansokat kizártak, decretale juramentumot inseráltak: nekem pedig, primo consulti, meg sem köszönték.”¹⁰⁰

96. WESZPRÉMI István van SWIETENNEK magához írt leveleit közölte később *Biographiájához*, PERLICZI esetében azonban, sok mással együtt ezt is elhagyta.

97. Quart. Lat. 1980/I. 111v—112.

98. Az alapítás 1769-ben történt.

99. Mindössze a kéziratban szereplő művek közt említette (12. sz. e. pont).

100. Quart. Lat. 1980/I. 91v—92. Az egyetem alapításáról és a tanárokról l. Gyóry Tibor: *Az orvostudományi kar története 1770—1935*. Budapest 1936, 35—44. A tulajdonképpeni rendes oktatás tényleg csak 1772-ben kezdődött el.

„Méltó panasz”-a indokolt, s kevesen látták a helyzetet hozzá hasonló élességgel, őt igazolta néhány év múlva az egyetem Budára, majd Pestre helyezése is.

Törvénytörvényes orvostana

Az *Anzeigen* címen Bécsben megjelent, magyarok által szerkesztett és írt német nyelvű tudományos folyóirat¹⁰¹ 1776-ban PERLICZI Dániel *Arcana Themidos Hungariae ex medicinae illustrata...* című művét ismertette kézirat alapján.¹⁰² A v.R. névjellel¹⁰³ írt recenzió szerint a mű Magyarországon az első törvénytörvényes orvostan. WESZPRÉMI István szerint *Sacra Themidos Hungaricae* címmel Budán 1750-ban nyomtatni kezdték a művet.

A mű keletkezése és kiadási kísérletei a különböző források alapján összeállítható. Legutóbb DUKA ZÓLYOMI Norbert foglalkozott a kérdéssel.¹⁰⁴ Hivatkozik Maria BOKESOVÁ-UHEROVÁ kutatásainak eredményére, amely szerint szintén elkezdődött 1750-ben a mű kinyomtatása, de a teljes művet nem nyomtatták ki, ismeretlen okok miatt. Állításának igazolására BOKESOVÁ-UHEROVÁ közli a *Sacra Themidos Hungaricae...* címlapfotóját, arról azonban nem ír, hogy az eredeti példányban mi van még meg a kötetből.¹⁰⁵

HERCZEG Árpád már 1930-ban felhívta a figyelmet arra, hogy PERLICZI orvosi főiskola alapítására tett javaslata mellékleteként törvénytörvényes orvostan könyvének nyomtatásban megjelent (Buda, 1750) háromoldalas Tervezetét is felterjesztette a királynőhöz írt folyamodványában.¹⁰⁶ De már LINZBAUER közölte a HERCZEG által is használt források alapján e folyamodványt, továbbá a *Sacra Themidos Hungaricae...* címlapszövegét és a mű synopsisát.¹⁰⁷ Ezek szerint a megírandó műhöz szükséges adatgyűjtés érdekében kéri PERLICZI a királynőt a hatóságok aktív támogatásának a biztosításáért:

„quoad opus edendum pro Patentibus Regiis ad vicinos mihi Magistratus, flexo poplite instare praesumo, fine praecipue eo, ut cum in opere hoc, casus minime fictos, aut juri patrio minus accommodabiles, sed actu jam ventilatos, et executioni mancipatos, eosque rariores, eidem operi meo inserere, nominibus, fori, et personarum, speciei facti, cum deliberationibus, earumque rationibus expromere vellem, Auctoritate Majestatis Vestrae Sacratissimae ea in genuinis paribus, mihi absque sumptibus, ex Archivis et Actis Fiscalibus, Comitatus, vel Civitatus, extradari valeant.”¹⁰⁸

101. *Allergnädigst Privilegirte Anzeigen aus sämmtlich-kaiserlich-königlichen Erbländern, herausgegeben von einer Gesellschaft.* Wien, 1771–1776. (A továbbiakban: *Anzeigen.*)

102. *Anzeigen*, 1776, 17–19., 30–32., 40–42.

103. Lehet, hogy a szerkesztő (TERSZTYÁNSZKY Dániel) rejlik a v. R. (von Redakteur?) betűjelek mögött.

104. L. a 20. sz. jegyzetet.

105. BOKESOVÁ-UHEROVÁ, M.: *Ján Perlitzi (1705–1778).* = *Pravda*, 1967. szeptember 4. 2. l. és uő.: *Zdravnístvo na Slovensku v období feudalizmu.* Bratislava 1973. 221. l.

106. L. a 16. sz. jegyzetet, 154–155. l.

107. L. a 14. sz. jegyzetet.

A Helytartótanács kebelében működő egészségügyi bizottság PERBEGG József Károly egészségügyi tanácsos előadói véleményét magáévé téve az 1751. december 3-án tartott ülésén a törvényszéki orvostan kiadását javasolja, mert az közhasznú, s a bírának és az ügyvédeknek egyaránt fontos volna. A kiadást azonban előzze meg az orvosi és a hittudományi kar gondos bírálata. De mint a tárgyalás jegyzőkönyvéből is kiderül, a mű ekkor még nem volt készen. PERLICZI a közigazgatási hatóságoknál végzendő kutatásaihoz kért segítséget, s a bizottság ajánlás formájában javasolta is annak megadását. HERCZEG Árpád ezekhez a következő megjegyzést fűzte: „igazi támogatásban azonban, úgy látszik, nem részesítették őt a hatóságok, mert említett törvényszéki orvostani munkáját nem tudta befejezni.”¹⁰⁹ A kutatók többsége szerint azonban — WESZPRÉMI közlése alapján — a mű 1750-ben már készen állt. *Sacra Themidos Hungaricae*. . . c. műről beszélnek, holott a DUKA ZÓLYOMI által is idézett *Anzeigen* már *Arcana Themidos Hungariae*. . . címmel ismertette a művet, tehát közben PERLICZI valamilyen oknál fogva megváltoztatta annak címét.

Az 1750-ben nyomtatásban is megjelent tervezet mindössze két levélből áll. Az egyik a címlapot, a másik a synopsis tartalmazza. Az általunk ismert példányok közül az Országos Levéltár és az Országos Széchényi Könyvtár példánya¹¹⁰ PERLICZI hivatalos felterjesztésének a melléklete volt, az ügymenet aktaszáma azonos rajtuk. A harmadik példány a debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának egy WESZPRÉMITŐL származó kolligátumában húzódik meg¹¹¹, egyéb PERLICZIRE vonatkozó nyomtatványok között, s mint PERLICZI leveléből kiderül, ő maga küldte WESZPRÉMI-nek.

1768. január 25-én az alábbi közölte PERLICZI WESZPRÉMIVEL a műről: „8. De habitu legum Hungaricarum ad medicinam forensem, seu sacra themidos Hungariae, ex medicina illustrata, opus novum, sub incude existens”¹¹². Ugyenezen év október 19-én küldte a kinyomtatott címlapot és a synopsis is:

„Többi között itt accludálok egy még 1750 esztendőben kezdett opusomnak synopsisát, mely circiter 100 plagulákból álló lesz. Minthogy nem remélhetni, hogy valaki az egész munkámnak imprimáltatását magára vállalná, tehát gondolnám, hogy per partes et fasciculonként, per duo capita imprimáltatnám, míg jövőbéli új editiokor egyszersmind egészen kijöhetne.”¹¹³

Amikor 1774-ben, sok huzavona után végre megjelent a *Biographia* első része¹¹⁴, s WESZPRÉMI véleményt kért PERLICZITŐL művéről, az beszámolt törvényszéki orvostanának a kiadási kísérletéről is. Cáfolja a *Biographia*

108. LINZBAUER, i. m. 271. l.

109. HERCZEG Á. i. m. 155. l.

110. Az Országos Levéltárban a felterjesztés melléklete, az Országos Széchényi Könyvtárban a jelzete: 492550.

111. A már többször idézett kolligátumban (I 2317).

112. Quart. Lat. 1980/I. 108.

113. Quart. Lat. 1980/I. 88.

114. WESZPRÉMI Bécsben akarta megjelentetni, de különböző akadémikusok miatt Lipcsébe került a kézirat s ott is két évet „időzött”. A kiadás történetére más alkalommal visszatérünk.

azon adatát, hogy a művet 1750-ben, Budán már nyomtatni kezdték, folio alakban, s három alfabétumra rúgott volna, de a kiadás a viszonyok kellemetlensége miatt abbamaradt. Íme PERLICZI véleménye:

„ad pag. 135. no. 9. Opus hoc equidem A. 1750 Budae nondum fuit imprimi coeptum, sed fine explorandae opinionis publici, prima saltem et titularis plagula, hinc inde per Regnum ad diversos patronos et eruditos, exmissa fuit. Interim, notari meretur lepida quaedam, et risu digna, personae cujusdam ecclesiasticae, de censura operis, jam eotum mota competentia. Cum enim in titulo Sacrorum Themidos Hungariae, ex medicina illustratorum, adhibita fuit expressio, idem vir, sacros, forte canones in crisin vocari, censuram ejus, non ad Excelsam Cancellariam Aulicam, sed ad Sacram Sedem Tyrnaviensem pertinere editionem vero operis, tamdiu impediendam esse, ante tempus asseruit; investigata tamen re, fabula evanuit, et manuscriptum operis, actu prae manibus Excelsae Cancellariae Wiennensis existit, proxime prodituri, quam primum, diu optatus, Codex Juris Criminalis Theresianus, actu sub prelo sudans, cuique hic Commentarius Medico-Forensis accommodari debet, prodierit; interim, pro tollendo scrupulo, loco sacrorum, terminus arcanorum, eidem titulo surrogatus est.”¹¹⁵

Tehát nem kezdték nyomtatni 1750-ben a művet. Mivel a cenzúrának szemet szúrt a sacra szó, ezért került a helyére az arcana kifejezés.

Ugyancsak 1775. október 16-án kelt levelében is keserűen írt WESZPRÉMI-hez:

„Hasonló casusom van, cum Arcanis meis Themidos ex Medicina illustratis, melyeket akarnám, mind a két felségnek dedicalni: és ámbár a kész munkám in 2 tomis in 4to már 3 esztendőül fogva a Bécsi Agensemél¹¹⁶ hever, mindazonáltal arra se resolutio, se censura ekkoráig, se dispositio pro editione annyival inkább valami jele, de aliqua gratitudine vel gratia regia nem érkezik: minek dolgozna tehát az ember, in spem tantae ingratitude? Boldogok azon tudósok, akik ottan laknak, ubi major est eruditionis sensus; és: bár inkább annak előtte 46 esztendővel Wittebergába marattam volna!”¹¹⁷

A kézirat — talán PERLICZI ágense révén — az *Anzeigent* szerkesztő magyarak egyikének kezébe jutott, s mivel a folyóirat profiljába¹¹⁸ illő volt a mű ismertetése, s PERLICZI is írt a folyóiratba¹¹⁹, elég terjedelmes ismertetést közöltek róla. Az 1750-ben közölt tervtől való eltérés csak kis mértékű. A II. rész 13. és 14. pontja (Auf die falschden Münzer und Verfälcher (!) der Metalle — auf die Verfälscher der Weine) azonban új. A III. rész 6. pontját az *Anzeigen* kipontozza (A Tervezetben: De virginitate laesa, et affecta; az ismertetésben: Auf die + + +.) és itt is még két új pontot csatolt a szerző a műhöz (7. Auf das voll-oder minderjährige Alter. 8. Auf die natürlichen Hindernisse bey Ergreifung eines gewissen Standes). A nyomdára kész kézirat tárgya medicina forensis vagy jurisprudentia medica

115. Quart. Lat. 1980/I. 99.

116. Az ágens nevét nem ismerjük.

117. Quart. Lat. 1980/I. 92.

118. A folyóiratról l. CSÓKA J. Lajos: *A magyar tudományosság megszervezésének kísérletei a 18. században*. Klny. a Pannonhalmi Főapátsági Főiskola évkönyvéből, 1942. 59, 5 l. Az *Anzeigen*ről: 18—20. l. Az *Anzeigen* körüli levelezésből az derül ki, hogy a folyóirat szervezője és szerkesztője, TERSZTYÁNSZKY Dániel a BÉL Mátyás kezdeményezte (tanítványa volt sokáig!) honismereti irodalom művelését tekintette a folyóirat fő feladatának.

119. Leírásukat l. cikkünk végén, 37—38. sz.

néven ismert. Nagyon fontos mű, és a maga nemében Magyarországon az első. A bevezetésből idézi, hogyan vállalta PERLICZI magára a mű megírását. Itt, a szövegben a sacra nincs átjavítva arcana-ra. Néhány mondatban ír a recenzió az orvosi szakvéleményről, az orvosi hitelről, kiváltságokról és jogokról, a magyar orvosok helyzetéről, a vizsgálatokról, büntetésekről stb. A II. rész 7. pontjában azt írja PERLICZI — idézi az ismertetés —, hogy már több mint húsz éve javaslatot terjesztett be magas helyre, amely a jobb orvosképzést célozta. S hogy az most megvalósult, a hazafias érzületű agastyánnak igaz vigaszt és belső megnyugvást nyújthat.¹²⁰ Mivel pedig ez az első és egyetlen mű a maga nemében az országban, kívánjuk, hogy a szerző találjon kiadót, és hogy a ráfordított szorgalom ne maradjon jutalom nélkül.

Sajnos a mű közreadásából semmi sem lett, sőt a kéziratok is eltűntek vagy legalábbis lappanganak, így csak a tervezetből, ill. a recenzió alapján ismerjük ma annak tartalmát.

Nevelési módszere

PERLICZINEK első feleségétől, MOLLER Anna Katalintól hét gyermeke született. 1768-ban már csak két lány volt életben. Hogy milyen módszerekkel tanította és taníttatta tehetséges fiát, elmondja a WESZPRÉMIHEZ ÍRT LEVELEBEN:

„Míthogy pedig felül említett 3 fiaim között az idősbiket, Károlyt, egész 26dik esztendeig (melyben nagy szomorúságomra, úgy mint már derék jurista és prókátor, idegen helyen A. 1761 d. 2. Decemb. in inflammatione hepatis meghalálozott) neveltem, és gyermeksegítül fogva, privatim, magam nagy applicatiommal tanítottam, minémű új methodust adhibeáltam és minémű munkákat elaboráltam nekie, méltó említeni, mivel mindenik typust érdemel, és nagy haszonnal az magyarországi oskolákban is lehetne introducálni: tudni illik, alig tudott írni, 8 esztendős korában már (azokon kívül, hogy alphabetica kockákból s kártyákból betűket esmerni, syllabákat componálni, olvasni, csakhamar tanult) általam nekie componált arithmetiam et geometriam puerilem írt, sokféle képekből, figurákból stereometrica, mechanica, optica, architectonica s afféle kártyákból nekie csináltatott corpusokból, modulusokból, machinákból az impura és sok abstractiot nem kívánó mathematica disciplinákat csakhamar capiált, sőt, halastóban úszó, s pagáttal vagy leisznákkal kötött sphaerákból az cosmographiát, astronomiát, csillagoknak esmeretségit, geographiát; malmoknak modulusokból, statica instrumentumokból mechanicat; plehes canalisokból hydraulikát; camera obscura és szemnek nagyobb modulusából és sokféle perspectivákból, üvegekből opticat; tovább, sokféle kártyás s papirosos házaknak és fortificatioknak modellusokból mind a két architecturat és horographiat hamarabb tudta, mind grammaticat. Míthogy pedig praecox ingeniumát és szép talentumit látván, költséget nem szántam, az informátoron kívül három nyelvet tudó cselédet tartottam, s így lett, hogy 8 esztendős korában már három nyelvet tudott, a 4diket pedig, úgymint deákot, az oskolában és privatus informátorátul tanult. Ekképpen, puerilis mathesisben initialtatván, eötet lassanként abstractiokra szoktattam; az Rhenii Donatusat¹²¹ és grammaticat, privatim ex ontologia metaphysica (mely úgy is, mint egy philosophicum vocabulariumot consideralni kell) explicaltam: amellett, valamint soha sem dicsírtém, sőt, minden rectoroknak

120. Az *Egy orvosi főiskola terve* c. fejezetben idéztük PERLECZI keserű kifakadását az orvosi egyetem Nagyszombathban történt megalapításáról.

121. RHENIUS, M. J.: *Donatus Latino-Hungaricus*. A 18. században is sokszor kiadták.

exprobráltam, hogy azon híres és nagy érdemű Comeniusnak *Orbis pictus*,¹²² méltatlanul, és csupán néhai pozsonyi Bél Mátyásnak passiójából, az oskolákból kicsapták,¹²³ ugyanebbül ötet ad cognitionem rerum universi introducaltam, és amellet puerilis physicat tanult. Továbbá, hogy ötet lassanként ad philosophiam moralem et politicam, licet puerilem, készítem, az Aesopusnak fabuláit új methodussal, juxta ductum philosophiae moralis et politicae, in officia erga Deum se ipsum et proximum dispescaltam, és in usibus dicta sapientum, és discursusra való Benitzky magyar verseit¹²⁴ adjungáltam: kitölt minden moralis és politica materiához 3. 4. 5. 8. 10. 15 fabula is, amellet, in editione Melanchtoniana, szép a latinitas, úgy, hogy ezen typusra kész opust az oskoláknak hasznokra méltán lehetne imprimáltatni és introducaltatni. Úgy lassanként, verba cum rebus mindenkor combinálnván már 12 esztendő korában syntaxist, mathesist és philosophiának, kivált moralisnak és politicanak első principiumit, mintegy játékkal imbinált. Mentem aztán tovább: concinnáltam neki logicam puerilem, ut discat prius recte cogitare et concludere, aztán superaddáltam oratoriát és poesist, ut recte cogitata et inventa, stylo soluto vel ligato enunciálni tudhasson. Csudálkozott minden ember 13 esztendő korában való profectusit, s némelyek praecox, extraordinaria ingeniumának tulajdonították (holott csak bona methodus et paterna diligentia volt az oka, mivel többi között említett Comeniusnak Didacticát¹²⁵ és Morhoffiusnak Polyhistort¹²⁶ követtem. Lib. II. cap. I. 7. 8.). Tizenhat esztendő korában már általam nekie componált introductiot in praecognita eruditionis universae írt, melyet három sectioba neki tradaltam: I. De linguis et earum cultura (NB ebben foglaltatik omnium humaniourm, styli et authorum classicorum notitia), II. De prudentia et methodo recte discendi et docendi (NB ebben foglaltatik valamit csak említett Comeniusnál, Morhoffiusnál és általa citált auctoroknál, circa compendia et methodum studiorum, számomra hasznosnak találtam), III. De prudentia studiorum realium, recte tractandorum (NB ebben vagyon az most említett második sectionak praxissa, cum nucleo encyclopediae et totius historiae literariae, in omni scibili, cum adiuncto appendice, de instruenda, ex omnibus, bibliotheca, compendiosa, politico Hungaro convenienti). Ezek után tradáltam neki privatim totum cursum philosophiae theoreticae et practicae, nova methodo, s készen vagyon historia philosophica, logica, metaphisica, theologia naturalis, philosophia moralis, politica et antiquitates Romanae, s minden nap, az mathematicus cursust combinálnván, ezekkel dimittáltam ötet, 16 esztendő korában A. 1749–1750 Pozsonyba, leginkább akkori diaetának kedveért, és francia szónak tanulásáért, s írhatom, hogy vannak leveleim néhai rector Szászky¹²⁷ úrtul, melyben eruditioját álnélkodva dicsírte, formalibus: quod non venerit, ut discat, sed ut doceat. Francia szóban úgy perfiáltta magát, hogy horis privatis egy szép, általam neki disponált moralis és politicus könyvet (Lueta rationis cum sensu reprobo, seu de tollendis pravus habitibus in officium erga Deum, seipsum et proximum, cum modo agendi in mundo) francia nyelven (sub tit. La Balance du Raison avec la foulie, ou, Combars des soiblesses de l'Áme, tirées, des Devoirs pour Dieu, soimeme, et le

122. COMENIUS, Johannes Amos: *Orbis pictus*. A 19. század elejéig számos kiadást megért. A magyar nyelv először az 1669. évi nürnbergi kiadásban szerepel (RMK I 1091).
123. COMENIUS művének visszaszorítása BÉL Mátyásnál annak meglehetősen pongyola latinsága miatt történt. Vö. TARNAI Andor: *A protestáns művelődés helyzete. A magyar irodalom története II. A magyar irodalom 1600-tól 1772-ig*. Budapest 1964. 451. l.
124. BENICZKY Péter (1603–1664) híres művéről, a *Magyar rhéthmusokról* van szó, melyet a 17. és 18. században sokszor kiadtak.
125. COMENIUS, Johannes Amos: *Didactica magna*. Először cseh nyelven jelent meg (1628–1632), majd latinul 1638-ban.
126. MORHOFIUS, Daniel Georg: *Polyhistor litterarius, philosophicus et practicus*. Több kiadást megért a 18. században.
127. TOMKA-SZÁSZKY János (1700–1762) 1747–1760 között a pozsonyi evangélikus gimnázium rektora, BÉL Mátyás tanítványa.

prochain, pour mettre en effet les principes du morale par destruction des mauvaises Coutumes, et resuscitation du Vertu, exposée, par Jean Charles de Perliczy) methodo mathematica írt, és minden positioját és problémáját sok ezer szentírásbéli dictumokkal erősítve, készítette. Minthogy azért ezen mathematica methodust gyermekeségitül fogva, általam adhibeált mó szerint úgy imbíbált, hogy midőn azután 3 esztendeig Pesten patvariaskodott s prókátoskodni kezdett, minden gondolatit s allegatioit afféle szép renddel kinyilatkoztatta, kedve érkezett egy egész systematicum juridicum opusnak, azon methodus szerint való elaboratiojára. Meg nem ijedvén ezen nagy (és régi ezekben forgott elméknek ereit kívánó) munkátul, patvariákrul haza érkezvén hozzáfogott, s velem közölvén szándékját, dispositioit tettem nekie, úgyhogy pro faciliori a philosophia ad theorias juris transitu először praecognitakot ex phlia rationali et morali praemittaljon, azután ad ipsas theorias juris általmenjen a generalibus ad specialia, a facilioribus ad difficiliora praegredialjon, s mindentütt, methodo mathematica helyes definitioikat ex phlia vel metaphisica morali praemittalván scholiomokat ex historia Hungariae et occasionis legum conditarum subjungaljon, axiomákat ex jure naturae in omni capite et titulo, theoremakot ex jure patrio positivo, corollariumokat ex justa praemissorum consequentia, jure vel facto obvia problémákat pedig ex casibus et processibus, in minoribus et majoribus indicis ventilatis formáljon; az egész opust pedig in tomum theoricum, docentem et in practicum utentem dispescáljon. Dolgozott benne szegény fiam egész 3 esztendeig mindennapi inspectioim alatt, és abbul származott Conspectus Jurisprudentiae Hungariae, methodo mathematica elaboratae, et in duos tomos, theoreticum et practicum divisae, praemissis praecognitis juris, ex phlia rationali et morali, authore Joanne Carolo Perliczy, I. Comitatus Neográdjur. assessore et caesarum utriusque fori per Hungariam advocato (NB Mind a két tomus in 4to két helyes volument téssen; az első theoreticus cum praecognitis, öt ujnvi vastagságú, több 1200 paginábul álló; a másik practicus, négy ujnvi vastagságú, circiter 920 paginát compleál). Közöltetett régi s legelső advocatusokkal az országban, mindnyájan szép rendit és methodusát dicírtik s typusra méltónak, sőt helyesebb munkának tartották, mind Hustiét.¹²⁸ Valaki recommendatiojából ez hírül esett méltóságos gróf generális Károly Antal¹²⁹ úrnak: nyugta nem vala, mígcsak, küldött expressus által, Losontz-Apátfalvárul, éppen Szatmár vármegyébe, azon két tomust elküldöttem, s ertte és purizált 2 tomosbul álló manuscriptumért adott 30 aranyat, oda is adtam, sub conditione tamen, futurae, per suam excellentiam procurandae editionis, melyet is eő excellentiája sub praerita diaeta A. 1762 ígirt vala. Jóllehet ugyan tudom, hogy eő excellentiája eztet, többire maga számára és septemvirális hivataljának hasznávetelire megvette, és talán nagyobb, az országban való authoritásának ideig, avagy addig is, míg tudva leszen, a magyarországi törvények megmaradnak-e az udvarnál, vagy diaetaliter eddig való statusban, vagy nem, editioját azon munkának suspendálja; mindazonáltal, minthogy pariaját nem tartottam, sőt, maculaturákban való minutáit azon reménség alatt, hogy valaha typusban kijön, elajándékoztam; igen nagy kár volna, ha ezen munka setéségben maradna, vagy felejdékenységgel eltemetne, oda sem adtam volna, akár minémű áron. Arra nézve igen szeretném, ha azok közül, akik eő excellentiájánál bent vannak, avagy az debreczeni dicasteriták közül valamelyik eő excellentiáját arra reflectaltatná, hogy a manuscriptum valamely cliensei között el ne tévedjen, sőt, amidőn helyesnek látná eő excellentiája aztot, valamely dicasteriumban censuráltatván, többeknek hasznok vételére kinyomtattatni méltóztatna. Pro appendice secundi tomi hagyott szegény fiam, hasonlóképpen neki általam tett dispositioim szerint egy különös, és mostani királyi táblán igen szokott, és híres materiából álló juridicus tractatust, de collatione, abalienatione et aquisitione bonorum, pro fidelibus servitiis facta, methodo per axiomata, scholia, theoremata et problemata, mathematicis familiari elaborata, authore Jo. Carolo Perliczy Nob. Hung. Incl. Comit. Neogr. jur.

128. HUSZTI, Stephanus: *Jurisprudentia practica seu comentarius novus in jus Hungaricum I—3*. Budae 1745. Sokáig kézikönyvként használták, a 18. században többször is megjelent.

129. Gr. KÁROLYI Antal (1732—1791) 1758-tól Szatmár vármegye főispánja.

assessore et caesarum utriusque fori per Hungariam advocato. Dedicáltam ezt vala fiamnak d. 2 Decembris A. 1761 történyt halála után mostani főispány urunknak, méltóságos gróf Camerae praeses, Grassalkovics Antal¹³⁰ úrnak, melyis, jóllehet a munkát és declarált affectiómat kedvesem vette, mindazonáltal deprecálta a materiát, mellyel, minthogy maga jószágait többire efféle mód szerint bírja, nem akarván maga neve alatt sokféle discursusokra okot adni (juxta dictum: conscius ipse sibi, de se putat, omnia dici) a munkát köszönettel remittálta, melyis más, s tudományokat szeretőbb patrónusra vár. Ezeket, jóllehet ad curriculum vitae meae, qua medici nem spectálnak, szükségesek mindazonáltal ezen munkáiban sok influxusomra és educatiomra nézve ad curriculum vitae eruditi, és hogy a posteritás is lássa, hogy hivatalomon kívül való tudományokban utat és módot mutatván neveltem nagy talentumú és capacitású fiámat, melynek educatioját és tanítását minden felül említett munkáimon felül becülöm, minthogy nem egy-két, hanem húsz esztendőn felül tartott. Adta volna az Isten, hogy szépen virágozó és publicumra hasznos gyümölcsöket mutató elméjének nagyságához hasonló erejű testje lett volna; sed ingenia praecocia raro solent esse durabilia, et tenue, quod a natura nactus est, corpusculum, velut impar menti, ex intemperie studiorum sibi maxime attrivit. Mortuus est in coelibatu in Totkeletsény, uti supra attigi, A. 1761 d. 2 Decembris annorum suae aetatis 26 mens. 11 dierum 22 in domo spectabilis domini Josephi Baros, cui eotum, quam advocatus adstitit, et cujus termi. . judrio in Comitatu Honthensi, paucos ante dies redierat. Sepultus in templo Also Szregoviensi, praefatae I. domui vicino.¹³¹

A tudományszervezés érdekében

Az 1730-as, 1740-es években PERLICZI különösen sokat foglalkozott országos dolgokkal, így a historia litteraria ügyével is. Belekapcsolódott a BÉL Mátyás által felpézdített honismereti mozgalom kereteinek a szervezésébe. Mivel a status Hungariae alkalmatlan volt a hazai tudományos életre,

„Ezeknek valamennyire való orvoslására, és hogy homályban levő nagy elméknek ajtó nyitattassék és alkalmatosság adassék magok mutatására, valamint ennek előtte 30 esztendővel A. 1736, néhai pozsonyi Bél Mátyás úrral de instituenda in Hungaria societate literaria erudita, et conferendis ad illustrationem rerum patriae symbolis, correspondeáltam, dispositio is ez iránt néhai méltóságos báró Germethen úrral tétetődött, de csak füstbe ment ezen hasznos szándék az uralkodó principiumok miatt . . .”¹³²

Természetesen tudott FISCHER Dániel folyóirat-tervéről.¹³³ S milyen világosan látta értékelésében, hogy ez az értékes és jószándékú terv a társadalmi viszonyok elmaradottsága miatt nem valósulhatott meg, s ezt előre lehetett látni. Hiányoztak a könyvkereskedők, a kevés tudós az országban szétszórtnan élt. Magyarországon az orvosi ügyek még gyermekcipőben jártak. A terv nélkülözötte a királyi támogatást is. GERMETHEN tanácsosnak sem sikerült Magyarországon tudós társaságot létesíteni.¹³⁴ PERLICZI tudomása szerint az utolsó kísérlet KOLLÁR Ádámé 1763-ban.¹³⁵

130. Gr. GRASSALKOVICS Antal (1694–1771) 1751-től Nógrád vármegye főispánja. Ő adatta el a patikaházat.

131. Quart. Lat. 1980/I. 108–110v.

132. Quart. Lat. 1980/I. 111–111v. Vö. a 3. sz. jegyzettel.

133. TARNAI Andor: *Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve.* = *Magyar Könyvsemlé, 1956, 32–49.*

134. Quart. Lat. 1980/I. 93–93v.

135. CSÓKA J. Lajos i. m. 12–17. l.

Az 1742-ben készített orvosi főiskola-tervezet is hasonló célokat szolgált, a hazai ifjúság kiképzésével. Természetesen nemcsak a külföldi tudós társaságokkal volt kapcsolata, a hazai kezdeményezéseket is támogatta. Apátfalvi magányából tevékeny részese a Bécsben lapot megjelentető „társaság”-nak, amelynek ismert munkatársai között ott találjuk pl. ABHORTIS Sámuel¹³⁶, CZIRBESZ Jónás Andrást¹³⁷ és WESZPRÉMI Istvánt. A folyóirat ismertette cenzúrára felküldött törvényszéki orvostanát.¹³⁸ Érdekes fényt vet a folyóirat szerkesztésére PERLICZINEK az a közlése, mely szerint WESZPRÉMINEK latinul írt, de vegetabili auro az *Anzeigen*ben megjelent írására küldött bíráló levelét rendes postával elküldte a társaság neki, ő fordította azt németre, s megjegyzéseivel együtt azt a folyóirat közölte is.¹³⁹ WESZPRÉMI újabb válasza a *Magyarországi öt különös elmékedések*¹⁴⁰ c. kötetének 5. fejezetében, *A magyarországi szőlőtőkéken nőtt s nevelkedett aranyról* c. értekezésében jelent meg. „A haza nevében kikölt ellenem ama megelémedett öreg doktor, Perlitzi Dániel... avégre, hogy írásomat megcáfolja...”

18. századi tudományos életünkben a tudós levelezésének nagyon fontos szerepe volt. A velük való foglalkozás fontosságára úgy gondoljuk jó példa a cikkben ismertetett néhány PERLICZI-level. Épp a folyóiratok hiánya, a hazai tudósokat összefogó társaságok megalapításának a szándéka legjobbjainkat az egyébként sem elhanyagolható magánlevelezés útján való tájékozódásra kényszerítette.¹⁴¹

Az apátfalvi privátus élet

1754-ben PERLICZI az 1744-ben vásárolt apátfalvi birtokra vonult vissza, „csak jóakaróinak tartott szabad praxissal” és tudományos terveivel foglalkozott.¹⁴² 1768 januári levelében műveinek felsorolása után az alábbiakat írja:

„Több efféléket is kezdettem, és ha pro impressione valami patronusokat, vagy bibliopolákat kaphatok, Isten éltetvén, s erőt és időt adván, ki is bocsátani akarnám: másként, per partes quoque kijöhetnek ezen munkáim in actis tam

136. AUGUSTINI AB HORTIS Sámuel (1729–1792) evangélikus lelkész.

137. CZIRBESZ Jónás András (1732–1813) evangélikus lelkész, numizmatikus.

138. L. a 102. sz. jegyzetet.

139. Címét I. cikkünk végén, 37. sz.

140. Pozsonyban 1795.

141. WESZPRÉMI István fentebbi művében még a század legvégén is így panaszkodik: „a többek között egy oly értelmes, tudós, egyenes szívű jóféle emberekből felállítandó Társaságra volna e mostani idő szerént nekünk leginkább szükségünk, amely ezeket a naponként kinyomtatni szokott hasznos és haszontalan könyveket részenként minden kedvezés és részre való hajlás nélkül szorosán megvizsgálná, s mustrálná meg illendőképpen, hogy ahol a könyv szerzője a dolgot elhibázta, renddel jegyezze ki, és osztán egyszer s mind minden nevezetesebb hibáit jobbitaná meg; az eféle Recenziót pedig a könyveknek azon Tudós Társaság a maga reá való szemes vigyázása alatt hetenként vagy hónaponként bocsátaná ki világosságra, hogy mindenek látnák s tudhatnák nyilván, az újonnan kijött könyveknek minémű becsek legyen.” 150–152. l. lapalji jegyzetben.

142. Közben 1764-ben meghalt a felesége, s ő újra megnősült. Peres ügyeire és felterjesztéseire l. HERCZEG Á. i. m. Eszerint más oldalról is bántódások érték, így pl. a Nógrád és Kishont vármegyék betegeinek gyógyításáért járó tiszteletdíjat nem utalták ki neki stb.

Naturae Curiosorum, quam et Societatis Berolinensis, jóllehet alkalmatlan helyen, s bé sem veszik, ha nagyobb a munka, mivel csak rövid observatiokat szeretik, azért is ezeknek kiadása bizonytalan, és halálom után könnyen a moly megeheti: az alatt nem bánom, ha műveim innotescanek.”¹⁴³

Egyre reménytelenebbül küzd műveinek megjelentetéséért. Egyre inkább nyomasztja, hogy sok kész és félbehagyott munkájára nem talál kiadót. Pedig, mint azt már több helyről is idéztük, minden tőle telhetőt megtett azért, „hogy ne kinszeríttessék munkáimot magammal együtt eltemettetni”. WESZPRÉMNél is többször próbálkozott, hátha Debreczenben akad valaki, aki kinyomtatná valamelyik művét. Pl.

„Ha Collega úrnak módja volna typusra kész, akár ennek előtte 20–30 esztendővel fiam számára, akár most köz-magyarországi haszonra elaborált munkáimból valamelyiket ottan Debreczenben imprimáltatni, s azokhoz valamely költséget adó patronusokat szerezni, nem bánám: amintis felül előhozott méltóságos gróf Károly Antal generális úr eö excellentiája engemet jól esmer, sőt, ennek előtte 2 esztendővel Gács várában patienssem is vala. Lehetnének debreczeni dicasteriumban is olyan juristák, akik felül említett, 43 plagulából, avagy 324 paginábul álló más juridicus tractatusát is: de collatione et bonorum pro fidelibus servitiis, illó áron magukévé tehetnének, sub conditione futurae impressionis. Ennek synopsisát előre, és ha említett conditioknak eleget tennének, az egész in manuscripto compingált opust is elküldhetném. Becsületemre assecurálom, opus est solidum, eruditum, és minthogy efféle mostani dicasteriumokban igen gyakran fent forgó materiákban még senki sem dolgozott (kivált systematice et methodo mathematica, in tribus sectionibus, I. Axiomatica. II. Theorematica. III. Problematica, cum pleno indice rerum), mindenképpen typust érdemel, és akárki censurákban is subsistálni fog, Medicus, vagy mathematica munkáimnak Magyarországbán lehető editiojárul igen kételkedem, quia non habemus aestimatores, nec emptores, hacsak valami erdélyi vagy bécsi bibliopola nem. Haec est facies rerum et editionis in Hungaria, multa saecula adhuc, ad sui culturam, requirente!

NE. Az magyarra fordított helyes Bába könyvecskéibül Collega urának magamnak egy exemplárt expetáalom. Az én magyar könyvecskéimbül, tudni illik, Consilii de peste; Uti tars et Medicinae pauperum vannak még vagy 50 exemplárim: valamely ott való compactornak szolgálhatok velek.”¹⁴⁴

Törvényszéki orvostanával is kísérletezett, Bécsbe küldte cenzúrára. KÁROLYI Antalhoz került fia jogi művén kívül a fia számára írt *Introductio inpraecognita eruditionis universae*¹⁴⁵ bekötött kézírata is. 35 aranyért vette meg a gróf, megígérvén annak megjelentetését.¹⁴⁶ 1775-ben fia egyik műve is a bécsi cenzúrán volt.¹⁴⁷

143. Quart. Lat. 1980/I. 108.

144. Quart. Lat. 1980/I. 112v.

145. Quart. Lat. 1980/I. 99v.

146. Uo.

147. Uo. A kézirat: WESZPRÉMI, 21.

ZÁRSZÓ

Perliczi könyvtárának sorsa

Gyakran írta, hogy bizony a jövődő molynak készíti műveit. CZIRBESZ Jónás András 1781. április 17-én, tehát 3 évvel PERLICZI halála után annak egy kéziratát küldte el WESZPRÉMINEK, leírván, hogy a könyvtárat az örökösök teljesen szétzilálták.

„Fragmentum manuscriptum quod in eodem fasciculo invenies, Perlitium auctorem agnoscit. Casu illud ad me perlatum est, postquam ab obitu Perliczii, chartae illius eruditae, per haeredes, quod excusari non potest, dissipatae, dispersae ac distractae sunt. Quae doctissimus Perliczius multo labore et studio elucubratus est, quae ille plurimorum annorum industria operose satis vel ex toto elaboravit vel adumbravit saltem, ad unum omnia, nullo prorsus ordine observato, quantum quisque haeredum rapere potuit in omnes orbis Hungarici plagas dissipata, adeo iacturam non satis deplorandam passa sunt. Haec plerumque est fors, thesaurorum literariorum, in patria nostra, ubi erudito, ne opinato quidem e vita migrare contingat.”¹⁴⁸

Tudomásunk szerint PERLICZI szétszóródott kézírataiból eddig semmi sem került elő. A fentebb ismertetett adatok alapján talán néhány kéziratban maradt műve, további levelei, esetleg a kamarai iratok között megbúvó eddig ismeretlen újításai felkutathatókká válnak és további értékes adatokat szolgáltatnak életéhez és munkásságához.

Értékelés

A felvázolt adatok alapján PERLICZI János Dániel helye és szerepe jelentősebb a magyarországi tudósok között, mint azt eddig gondoltuk. Fiatalkori disszertációi és feltalálásai a hazai fizika és matematika kiváló alakjai közé emelik személyét. Magyar nyelvű könyvei az orvosi szakirodalom nemzeti nyelvűvé válásának fontos állomásai, ugyanakkor — szándékuknak megfelelően — szélesebb társadalmi rétegek felvilágosításának az eszközei. Orvosi és a bányavárosok érdekében kifejtett tevékenységét további tanulmányoknak kell elemezni. Tervezetei siettették a nagyszombati egyetem és egy magyarországi tudós társaság megalapítását. Magatartásával példát mutatott. TÓTFALUSI KIS Miklóshoz és másokhoz hasonlóan sikerei teljében hazatért külföldről, mert hazájának akart használni. Aztán, ha sokszor a kudarcok miatt keserűen is, fél évszázadon át töretlenül dolgozott a bonum publicum érdekében.

148. Quart. Lat. 1980/I. 23v.

PERLICZI JÁNOS DÁNIEL MŰVEINEK JEGYZÉKE¹⁴⁹

- 1—5. *Exercitatio privata de Domenica Palmarum — Singularia Eliae ad Parentem, cum Onomasticum celebraret — Specimen Scholasticum ex XII. Prophetis minoribus erutum Συμφορησις Fanaticorum justis characteribus notata — Theses Philosophico-Philologiae, cum Musis Eperiensibus valediceret, publice ventilatae*
Eperjesen, 1720—1722. SCHÖNE verséből.¹⁵⁰
6. *Exercitatio privata de Bibliothecis peregrinarum*
Pozsonyban, 1723. SCHÖNE verséből.
7. *Bey dem Sonntag- und Perliciusischen Hochzeit-Feste, welches den . . . Anni 1723 in Kaysermarkt vergnügt vollzogen wurde, wollte seine darüber sonderlich empfundene Freude mit diesen wenige Zeilen schuldigst eröffnen, und alles selbst-verlangende Wohlergehen von Hertenzen wünschen des neu-angehenden Ehe-Paares und gantzen Hochwertesten Hochzeit-Hauses ergenster Freud und Diener Johann Daniel Perlicius AA. LL. Cult. Bresslau (1723), Joh. Theophilus STRGUBRL. 2 levél — 2°*
Példány a wroczlawi Egyetemi Könyvtárban. Jelzete: 370686.
8. *Dissertatio historico-litteraria de difficultatibus, quibus nostra aetate vera Eruditio premittitur*
Boroszlón, Loco soliti speciminis oratorii.
SCHÖNE verséből. PERLICZI megjegyzése szerint 1723-ból.
9. *De fatis rei litterariae in Hungaria*
Boroszlón, Oratio valedictoria.
SCHÖNE verséből. PERLICZI megjegyzése szerint 1723-ból.
10. *Doctrina geographica de magnitudine et dimensione Terraquei, item de distantiiis locorum*
Wittebergae, sub praesidio Wideburgiano binis vicibus, in Auditorio Philosophico publice ventilavit An. 1727. d. 17. Febr. et 1. Mart.
SCHÖNE verséből.
11. *Explicacionem Jovilabii Cassiniani . . . proponent Jo. Fridericus Weidlerus et Jo. Daniel Perlicius . . . d. 11. Jun. 1727. Vitembergae (1727), Gerdes. 38 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (30)]
12. *Dissertatio meteorologica prior exhibens hyestoscopium selectis observationibus instructum, quod praeside Jo. Friderico Weidlero . . . ad d. XV. Nov. 1727. placidae eruditorum censurae submittit auctor M. Joh. Daniel Perlicius. Vitembergae (1727), Gerdes. (2), 28 l. — 4°*
Ajánlás: Joh. God. ab HELLENBACHNAK és Car. Otto MOLLERNEK.
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (28)]
WESZPRÉMI, 1.
13. *Dissertatio meteorologica posterior exhibens drososcopium novum drosometriae curiosae specimen, quod . . . praesides Jo. Daniel Perlicius proponit, respondente Jo. Gottlob Weidlero . . . ad d. XV. Nov. 1727. Vitembergae (1727), Gerdes. 16 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 2149 (29)]
WESZPRÉMI, 2.
A két meteorológiai dissertatio általában együtt fordul elő.
149. Lehetőség szerint tartjuk a keletkezési sorrendet. Leírásunk forrásait (példány, irodalom) mindig pontosan megnevezzük.
150. L. a 27. sz. jegyzetet. A nyomtatványra ráírt évszámokat is közöljük, azok PERLICZITÓL származnak.

14. *Specimen astronomiae Iovialis sistens formam coeli Iovialis eiusdemque colores, quod praeside Joanne Daniele Perlicio . . . 23. Dec. 1727. submittit Godorfredus Andreas Illingius. Wittenbergae (1727), Litteris viduae Gerdesianae. (2), 16 l. — 4°*
Példány alapján (Debrecen, Nagykönyvtár, Q 1485/17).
WESZPRÉMI, 3.
15. *Theoria caloris mathematica, nova methodo medicinae applicata. Wittembergae 1728, ZIMMERMANN. 16, 56 l., 1 t. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 219.)
Recensio in: Acta Eruditorum, Lipsiae, 1729, p. 113.
WESZPRÉMI, 4.
16. *Disputatio medica inauguralis de naturarum diversarum indagine medica, sub schemate systematis diversarum machinarum inter se connexarum feliciter instituenda, quam duce et auspice . . . Christ. Bernh. Albini . . . pro gradu doctoratus . . . publico examini subicit Jo. Daniel Perlicius . . . 19. Nov. Trajecti ad Rhenum 1728, Al. van Megen. (2), 28 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Med. g. 162 r.)
WESZPRÉMI, 5. Tévesen Lugduni Batavorum.
17. *Regiae Borussicae Scientiarum Societati Berolinensi exhibiti tractatus: a. De machinis novis architectonicis. b. De moletrina nova militari, expeditionibus bellicis accommodata. c. De machina nova constusoria, comminendis metallorum mineri apta, etc.*
WESZPRÉMI, 10.
Az a. pontból készített „Projekt” ismert. Feldolgozta Conrad GRAU.
Lásd a 17. sz. jegyzetet.
18. *Idea seu projectum regulamenti medicinalis*
Losonc, 1733.
Kiadását l. a 15. sz. jegyzetben.
19. MOLLERUS, Otto Carolus: *Consilium medicum, azaz orvosi oktatás, miképpen kellessék e' mostani pestisses és egyéb nyavalyáknak bé-rohanássokban . . . az embereknek magáruł gondot viselni . . . az Posonyba Német nyelven 1739. nyomtatott editio szerint magyar nyelvre fordítottot, jobb rendben szedett és főképpen az alul jездett szükséges világosításokkal, édes Hazánkban nagyobb lehető haszon-vételére meg-bővítettett Perlici Daniel . . . által. Budán 1740, Veronica NOTTENSTEIN. (10), 44, (3) l. — 4°*
Példány alapján [OSZK RMK III 395 (15)]
WESZPRÉMI, 6.
20. *Medicina pauperum, azaz szegények számára való házi orvosságoknak az köztők leg-inkább és leg-gyakrabban uralkodni szokott nyavalyák ellen való alkalmaztatás . . . Perlici Daniel által. Budán 1740, NOTTENSTEIN Veronika. (2), 29 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 218 f.)
WESZPRÉMI, 8.
21. *Testi békességre vezérő útítárs azaz . . . házi és úti patikátskának rövid és summás le-írása . . . Perlici Daniel által. Budán 1740, NOTTENSTEIN Veronika. (8), 42 l. — 4°*
Példány alapján (OSZK Mat. med. 218.)
WESZPRÉMI, 7.
22. *Arcana Themidos Hungariae ex medicina illustrata, sive de ratione decidendi casus forenses, dubiis physicis et medicis obnoxios, manu ductio ex principis solidis physico-medicis indole laesionum, virium et potentiarum naturalium et praeternaturalium deprompta, deducta et juri Hungarico judiciisque provincialibus comitatensibus et civitatensibus, praecipuis vero actionibus fiscalibus accommodata . . . opera et studio Joannis Danielis Perlici.*

1750-ben Budán *Sacra themidos Hungaricae*... címen megjelent a címlap és a synopsis operis. Példány: OSZK 492550. Szövegközlése ennek a kiadásnak LINZBAUERNÉL (II. 276—277.) PERLICZI kész kéziratát az *Anzeigen* c. folyóirat 1776-ban ismertette *Arcana themidos Hungariae*... címen.

WESZPRÉMI, 9. Adata, hogy 1750-ben nyomtatni kezdték, de a nyomtatás abbamaradt, téves.

23. *Fabulae Aesopi juxta ductum philosophiae moralis et politicae, in officia erga Deum se ipsum et proximum* — BENICZKY Péter magyar verseivel.
PERLICZI WESZPRÉMI Istvánhoz írt leveléből. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
24. *Logica puerilis — Oratoria et poesis*
PERLICZI WESZPRÉMI Istvánhoz írt leveléből. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
25. *Introductio in praecognita eruditionis universae, tribus sectionibus comprehensa. 1. De linguis et earum cultura. 2. De prudentia recte discendi et docendi. 3. De prudentia studiosorum realium recte instituenda. Appendix adiecta est, de instituenda ex omnibus Bibliotheca compendiosa, politico Hungaro conveniente*
WESZPRÉMI, 20. PERLICZI levele alapján.
26. *La Balance du Raison avec la foulie, ou, Combars des soiblesses de l'Ame, tirées, des Devoirs pour Dieu, soimeme, et le prochain, pour mettre en effet les principes du morale par destruction des mauvaises Coutumes, et resuscitation du Vertu, exposée, par Jean Charles de Perliczy*
WESZPRÉMI, 19. Modernizált címváltozattal.
A mű latin alapját írta PERLICZI János Dániel. Idézve a „Nevelési módszere” c. fejezetben.
27. *Casus et curationes medicae selectae, ex praxi 40 annorum, et actorum praxeos Hungaricae, tomis XX. erutae et excerptae*
WESZPRÉMI, 11. PERLICZI levele alapján.
28. *Miscellanea physico-medico-curiosa, quibus continentur: 1. Thermographia Hungariae comparativa. 2. De aere, aquis et locis Neogradiensibus. 3. De curis morborum sympatheticis, merito vel falso, suspectis. 4. De thermis artificialibus vaporariis. 5. De medicina vinorum. 6. De rei medicae, pharmaceuticae e chirurgicae in Hungaria, in melius formatione, consilium et projectum ad Excelsam Cancellariam*
WESZPRÉMI, 12. PERLICZI levele alapján.
A mű 6. részének PERLICZI által javított kézírata: Országos Levéltár, A 35, Conc. exped. 1751. november: 15. szám. WESZPRÉMI sk. kísérőlevelével. Közölte: LINZBAUER, II. 271—276. A tervezet egyéb közlési helyeit és magyar fordítását l. a 18. sz. jegyzetben.
29. *Miscellanea physico-mathematica, quibus continentur: 1. Hyetomeria et drosometria curiosa, cum appendice machinarum et aquaeductuum hyetotechnicorum. 2. Pyrometria physico-medica, cum appendice de mechanis pyro-aereo stathmicis. 3. De nova machina pneumatico hydraulica*
WESZPRÉMI, 13. PERLICZI levele alapján. A 4. pont PERLICZINÉL külön műként szerepel (l. 29. sz.).
30. *Meteorologia medica, fundamentis recentioribus astronomicis superstructa*
WESZPRÉMI, 13/4. PERLICZI levelében külön műként szerepel.
31. *Filum Ariadneum Singularia theoriae et praxeos medicae in climate Hungarico, quinquaginta annorum studio et exertitio artis observata, continens, condendae, et climati accommodandae, studiori institutioni, discentibus, imprimis ac neo-practicis deserviturum, uti, pro invenienda via et methodo eluctandi, e labyrintho artis, summe necessarium, ita, proficuum quoque et utile, nunc demum sincero conatu, publicis usibus expositum auctore I(ohannes) D(aniele) P(erliczi)*

WESZPRÉMI, 14. PERLICZI levele alapján ott a cím: *Filum Ariadneum praeios medicinae, seu Problemata practica, ad historias morborum et subjectorum felicius concinnandas necessaria*

A teljes cím, synopsis és praefatio-részlet csak PERLICZI későbbi leveléből ismert. OSZK Quart. Lat. 1980/1. ff. 89–90, 101–104.

32. *Marsilii Ficini opusculum A. 1481 regi quondam Hungariae, Matthiae Corvino dedicatum, de valetudine coelitus comparanda, seu de recto astrologiae medicae usu, cum praefatione mea de attractionibus et repulsionibus astrorum, in natura non impossibilibus, ut et notis perpetuis ad idem opusculum, ex modernis principis textui accommodatis*

WESZPRÉMI, 15. PERLICZI levele alapján.

33. *Christiani Korholti chymici Dantiscani epistolae chymicae ineditae, ad defunctum quondam socerum meum, Carolum Ottonem Mollerum datae, et notis meis illustratae*

WESZPRÉMI, 16. PERLICZI levele alapján.

A címkiegészítést PERLICZI levele alapján közöljük.

34. *De differentia climatis terrestri a coelesti, fundamento tam morborum endemiorum, quam et variae diversorum regnorum, sub eodem climate coelesti existentium fertilitatis*

WESZPRÉMI, 17. PERLICZI levele alapján.

35. *Medicina comparativa, seu de indagine naturarum humanarum in statu tam sano, quam morboso ad praxin accommodata*

WESZPRÉMI, 18. PERLICZI levele alapján.

36. *De instituenda in Hungaria societate litteraria erudita, et conferendis ad illustrationem rerum patriae symbolis*

WESZPRÉMI, 23.

PERLICZI levelében ezt nem címként, hanem BÉL Mátyással való levelezésének tárgyaként említi. Lehetséges azonban, hogy PERLICZI önálló tervezetet is szerkesztett.

37. *Antwort auf das an die Gesellschaft eingeschickte Schreiben wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn. Allergnädigst Privilegirte Anzeigen, 1773. 85–94.*

Példány alapján (OSZK P 3093/1773). A címben említett levelet WESZPRÉMI küldte a társaságnak, s azt PERLICZI fordította németre. Lásd „A tudományservezés érdekében” c. fejezetet.¹⁵¹

38. *Mannigfaltige Wirkungen des Luftgeistes in dem Ungarischen Climate. Allergnädigst Privilegirte Anzeigen, 1773. 214–216., 220–222., 228–229., 358–360., 366–368., 373–376.*

Példány alapján (OSZK P 3093/1773).

39. *Additamenta ad Celeberrimi Domini Domini Stephani Weszprémi Succintam medicorum Hungariae et Transylvaniae biographiam*

Kéziratban, OSZK Kézirattár, Quart. Lat. 1980/I. ff. 93–100. Eredeti, WESZPRÉMIHEZ elküldött példány.

40. *Perliczi János Dániel általunk ismert levelezése*

– P. J. D. Johann Theodor JABLONSKIHOZ – Selmechánya, 1730. november 18. Latinul.

Feldolgozta C. GRAU. L. a 17. sz. jegyzetet.

– P. J. D. ismeretlenhez – Eperjes, 1722. október 25. Latinul.

Hallei Magyar Könyvtár, 41.352a.

151. WESZPRÉMI levele: *Zweifel wider die Existenz des vegetabilischen Goldes in Ungarn.* = *Anzeigen*, 1773, 78–80. PERLICZI válasza uo. 85–94. Az előzmény: *Anzeigen*, 1772, 358–360. (A. E. v. H.), 366–368. A téma folytatása: *Anzeigen*, 1773, 401–404. (K.** L.)

- P. J. D. RÁDAY Gedeonhoz
Ráday család levéltára, C/64.8/a. 1864—1867. a Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltárában.
  1. Losonc, 1735. június 29. Latinul.
  2. Gács, 1744. április 12. Magyarul.
  3. Losonc, 1752. december 12. Magyarul. Rongált.
  4. Losonc, 1753. augusztus 16. Magyarul.
- P. J. D. Francesco Parolino RONCALLIHOZ — Losonc, 1746. július 20. Latinul.
Közölte Fr. P. RONCALLI *Europae medicina* . . . Brixiae 1747. c. művében.
- Francesco Parolino RONCALLI P. J. D.-hez — Brixiae, 1746. július 2. és augusztus 8. Latinul.
Másolata: Quart. Lat. 89—90.
Az augusztus 8-i levél közölve RONCALLINÁL.
- P. J. D. főiskolai tervezetet felterjesztő kísérőlevele — Losonc, 1751. Latinul.
Kiadva: LINZBAUER, II. 270—271.
- Gerhard VAN SWIETEN J. P. D.-hez — Bécs, 1752. március 28.
PERLICZI teljes terjedelmében közölte WESZPRÉMIVEL.
Idézve az „Egy orvosi főiskola terve” c. fejezetben.
- P. J. D. WESZPRÉMI Istvánhoz (OSZK Kézirattár Quart. Lat. 1980.) I. 87—112.
  1. Apátfalva, 1768. január 25. Magyarul. ff. 105—112.
  2. Apátfalva, 1768. október 19. Magyarul. ff. 87—88.
  3. Apátfalva, 1775. október 16. Magyarul. ff. 91—92.
Ugyanezen a napon kelt a latinul írt *Additamenta* . . . (1. a 38. sz.-ot) is.
  4. Apátfalva, 1777. március 28. Latinul. ff. 89—90.

Megjegyzés: A WESZPRÉMINÉL 21. és 22. számmal szereplő tételek nem PERLICZI János Dániel, hanem fia, PERLICZY János Károly művei. Vö. a „Nevelési módszere” című fejezetben idézett levélrészlettel.

DIE WELT DER UNGARISCHEN WISSENSCHAFTLER IM 18. JAHRHUNDERT. I. JÁNOS DÁNIEL PERLICZI (1705—1778)

L. SZELESTEI-NAGY

In der Geschichte vom 18. Jahrhundert der ungarischen res literaria nehmen die protestantischen doctores medici eine wichtige Rolle ein. Fast ohne Ausnahme haben sie sich mit der ungarischen Geschichte befasst und auf dem Gebiet der Medizin haben sie auch das typisch Ungarische gesucht. Ein markanter Vertreter dieser Gruppe, der sich aber über den Durchschnitt erhebt, war János Dániel Perliczi. Er wurde in seinem Leben oft und unverdient gemieden. Aufgrund neuerer Angaben aus dem wissenschaftlichen Briefwechsel Perliczis in erster Linie mit dem doctor medicus István Weszprémi, sowie aus den Perliczischen Gelegenheitsdrucken entstand ein vollständigeres, farbenvolleres und nicht zuletzt sympathischeres Bild von Perliczi.

Der vom damaligen Oberungarn stammende junge Perliczi erhielt nach einer hauptsächlich humanen Vorbildung im Lande eine gründliche Ausbildung an ausländischen Universitäten. (Breslau, Jena, Wittenberg.) In Wittenberg wurde er Magister philosophiä. Bei seiner Europarundreise hat er in Utrecht den Doctor medicinä erworben.

Seine wichtigsten Erfindungen, für die ihn die Wissenschaftliche Akademie in Berlin 1731 zu ihrem Mitglied ernannte, lagen im besonderen Interesse der Bergstädte. Wie sein Schwiegervater, Ottó Károly Moller, hat er auch auf eigene Kosten eine für die königliche Kammer nützliche Tätigkeit entwickelt.

Zwischen den Jahren 1731—54 war er Oberarzt (Physicus) des Komitates Nógrád, wobei er besonders zur Zeit von Epidemien eine dem ganzen Land nützende Tätigkeit entfaltete. Dafür wurde er auch in den ungarischen Adelsstand erhoben. Er gab Werke in ungarischer Sprache besonders für die ärmere Bevölkerung heraus, insbesondere als sog. „Haus- bzw. Reiseapothekchen.“ Er drang auf die Organisation gesundheitlicher Dienste (Apotheken, Chirurgen, Hebammen . . .). Als jedoch der neue Obergespan Antal Grassalkóvics 1750 sein Amt antrat, liess dieser, weil er ein Gesundheitswesen für überflüssig hielt, die mit vieler Mühe aufgebauten gesundheitlichen Dienste auflösen und das Ärzte- und Apothekenhaus in Nógrád einfach verkaufen. Perliczi zog sich daraufhin auf sein Gut in der Nähe von Losonc — Apátfalva — 1754 zurück.

Francesco Parolino Roncalli beabsichtigte 1746 den Teil über Ungarn zu seinem Werk „Europae medicina“ von Perliczi schreiben zu lassen. Perliczi beschäftigten lebenslang die Fragen des Lehrwesens. Mit Mátyás Bél hat er schon 1736 über die Gründung einer ungarischen, wissenschaftlichen Gesellschaft korrespondiert. Sein 1742 erarbeiteter Vorschlag, den er 1751 der Königin vorlegte, war der erste Vorschlag zur Gründung einer ärztlichen Hochschule in Ungarn. Auch in der Erziehung seines Sohnes hat er damals zeitgemässe Methoden angewendet.

Perliczi schuf die erste ungarische gerichtsmmedizinische Lehre. Er arbeitete ständig, obwohl er dabei immer verbitterter wurde: Seine Arbeit blieb erfolglos. Die damaligen ungarischen Verhältnisse liessen keine wissenschaftliche Tätigkeit zu. Seine Pläne zum Lehrwesen und zur wissenschaftlichen Gesellschaft blieben unverwirklicht. Nicht einmal ein Mäcen fand sich für die Veröffentlichung seiner Werke, obwohl diese von seinen Zeitgenossen hochgeschätzt wurden. Seine Bibliothek wurde nach seinem Tod überallhin zerstreut.

Auf Grund der neusten Erkenntnisse ist sein Platz und seine Rolle viel bedeutender unter den ungarischen Wissenschaftlern als dies bisher angenommen wurde. Seine jugendlichen Dissertationen und Erfindungen rücken ihn unter die hervorragendsten ungarischen Physiker und Mathematiker. Die in ungarischer Sprache verfassten Bücher Perliczis sind wichtige Marksteine der ärztlichen Literatur in ungarischer Sprache. Ausserdem vermittelten sie sein Wissen in breiteren ungarischen Bevölkerungskreisen. Seine ärztliche Tätigkeit auch in Beziehung auf die Grubenstädte bedarf weiterer Untersuchung. Perliczis Vorschläge förderten die Gründung der ärztlichen Universität in Nagyszombat (heute Trnava CSSR = Tirmau) und das schliessliche Zusammenkommen einer wissenschaftlichen Gesellschaft in Ungarn. Durch sein Verhalten war Perliczi beispielgebend. Ähnlich Miklósh Tótfalusi Kis und anderen, kehrte er aus dem Ausland zum Zeitpunkt seiner grössten Erfolge in die Heimat zurück, um ihr dienen zu können. Trotz seiner Misserfolge hier, arbeitete er über ein halbes Jahrhundert, zum Teil verbittert aber ungebrochen, zum Nutzen des „bonum publicum“.

